

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Čeština v komunikaci neslyšících

Bakalářská práce

Jiřina Vlková

Mluvní komponenty v českém znakovém jazyce

Mouthings in Czech Sign Language

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Klára Richterová

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce dr. Kláře Richterové za odborné vedení, obrovskou pečlivost a trpělivost a za veškeré podněty pro zlepšení práce. Dále děkuji Jindřichovi Marešovi za poskytnutí materiálů o pohybech úst ve znakových jazycích. Poděkování patří také Kateřině Klofáčové jakožto správci facebookové skupiny Zábava pro neslyšící v ČR za přijetí do skupiny, potažmo zpřístupnění obsahu skupiny za účelem vlastního výzkumu. V neposlední řadě děkuji neslyšícím lektorům organizace Pevnost – české centrum znakového jazyka, z.ú. za poskytnutí cenných konzultací. Závěrečné poděkování patří rodině, přátelům a kolegům oboru Čeština v komunikaci neslyšících za jejich podporu.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia za účelem získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. května 2018

.....

Jiřina Vlková

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na analýzu mluvních komponentů v současném českém znakovém jazyce. Materiálovými východisky práce jsou videa publikovaná v rámci facebookové skupiny Zábava pro neslyšící v ČR a videa z pořadu Televizní klub neslyšících.

V teoretické části práce jsou uvedeny poznatky z dostupné české a anglicky psané literatury, která se zabývá formou, funkcí a statusem mluvních komponentů. V praktická částí práce jsou vybrané poznatky z teoretické části ověřeny na materiálu českého znakového jazyka. Z hlediska formy je výzkum zaměřen především na frekvenční zastoupení znaků s mluvními komponenty a z hlediska funkce na odstranění homonymie znaků.

Klíčová slova

Mluvní komponenty, český znakový jazyk, orální komponenty, pohyby/pozice úst, nemanuální složka znaku

Abstract

The bachelor's thesis focuses on mouthings in Czech Sign Language. The base research material is taken from the facebook group Zábava pro neslyšící v ČR and from the TV program Televizní klub neslyšících. According to Czech and English written literature, the theoretical part sums up knowledge of forms, functions and the status of mouthings. The research part is focused on a description of forms and functions of mouthings in Czech Sign Language. The main goal of the form description is to analyse a frequency of mouthings in Czech Sign Language, the main goal of the function description is to make a list of manual homonyms.

Keywords

Mouthings, Czech Sign Language, mouth gestures, mouth movements/patterns, nonmanual features

Obsah

Úvod.....	6
1 Terminologie.....	8
2 Forma mluvního komponentu.....	10
2.1 Vztah mluvního komponentu a slova mluveného jazyka	10
2.2 Mluvní komponent a manuální složka znaku.....	13
3 Funkce mluvního komponentu	18
3.1 Mluvní komponent jako nosič redundantního významu.....	19
3.2 Mluvní komponent jako nosič „neredundantního“ významu.....	20
3.2.1 Lexikální a gramatické funkce mluvních komponentů.....	20
3.2.2 Textové funkce mluvních komponentů	23
3.2.3 Prozodické funkce mluvních komponentů	24
3.2.4 Stylistické funkce mluvních komponentů.....	26
4 Status mluvního komponentu	28
5 Výzkum mluvních komponentů v českém znakovém jazyce	31
5.1 Popis analyzovaného materiálu.....	31
5.2 Popis analýzy	33
5.3 Výsledky analýzy – forma mluvního komponentu	34
5.3.1 Procentuální zastoupení mluvních komponentů v projevech	34
5.3.2 Redukce a změny artikulace některých hlásek	38
5.3.3 Analýza znaku neslyšící.....	42
5.4 Výsledky analýzy – funkce mluvního komponentu.....	44
Závěr	57
Použitá literatura	59
Přílohy:.....	62
Příloha I.....	62
Příloha II	63

Příloha III	64
Příloha IV	66

Úvod

Ve znakových jazycích se uplatňují dvojí nosiče významu – manuální a nemanuální, které lze produkovat a vnímat simultánně. Manuální nosiče se zpravidla vymezují (srov. např. Macurová, 2012, s. 13) jako tvary, pozice a pohyby rukou; nemanuální jako pohyby obličeje, hlavy a horní části trupu. Mezi nemanuální nosiče obličeje bývají zařazovány i pohyby a pozice úst, které bývají dále děleny na mluvní a orální komponenty¹. Mluvní komponenty Macurová a Nováková (2008, s. 291) definují jako „*bezhlase artikulace českého slova nebo jeho části, produkované simultánně s manuální složkou znaku*“, orální komponenty² vymezují jako „*pohyby úst, které jsou pro znakový jazyk specifické (v příslušných mluvených jazycích se nevyskytují)*“ (tamt.).

Kromě pojetí mluvního komponentu jako jednoho z typů nemanuálních nosičů (viz např. Sutton–Spence – Woll, 1998, s. 81; Bergman – Wallin, 2001, s. 51) se v zahraniční literatuře setkáváme také s návrhem vyčlenit mluvní komponenty z nemanuálních nosičů a operovat s nimi jako se samostatnými nosiči významu (viz Ebbinghaus – Hessmann, 1989, s. 98)³.

Obě výše zmíněné zařazení nahlíží mluvní komponent jako prostředek, který do znakového jazyka patří, povětšinou bývají nahlíženy jako výpůjčky z cizího jazyka. Tento postoj k mluvním komponentům však nebyl v minulosti samozřejmostí, na mluvní komponenty bylo nahlíženo spíše jako na prostředky přepnutí jazykových kódů⁴. V počátcích zkoumání lingvistiky znakových jazyků, tedy v 60.–70. letech 20. století, byly mluvní komponenty přehlíženy, nebo dokonce odmítány, protože jejich existence vyvolávala dojem závislosti znakového jazyka na jazyce mluveném. Sutton–Spenceová a Wollová (1998, s. 82) popisují tyto postoje v britském prostředí následovně: „*Spoken components have been under-researched in BSL [britský znakový jazyk]. Because researches put emphasis on the independence of BSL, they have tended to ignore spoken components*“. Podobné postoje k mluvním komponentům popisuje i Macurová (2001, s. 102) u českých mladých lingvisticky vzdělaných neslyšících. Podle Macurové jsou tyto postoje zapříčiněny představou, že mluvní komponenty patří pouze do systému znakové češtiny.

S vymezením hranic mezi mluvním komponentem a slovem pomůže detailnější zmapování formy a funkce mluvních komponentů. V českém prostředí zatím nebyla provedena žádná studie, která by formu a funkci mluvních komponentů analyzovala, proto v teoretické části

---

¹ Blíže k užívané terminologii viz kapitulu 1.1 Terminologie.

² Orální komponenty v českém znakovém jazyce zkoumal ve své bakalářské práci Mareš (2011).

³ Srov. „[...] we should recognize at least three types of meaningful units: manual units [...] nonmanual units [...] oral units [mluvní komponenty]“ (Ebbinghaus – Hessmann, 1989, s. 98).

⁴ Detailněji se této problematice věnuje kapitola 4 Lingvistické zařazení mluvního komponentu.

práce uvádím základní poznatky ze zahraniční literatury⁵. Na základě těchto poznatků následně v praktické části práce sestavuji vlastní výzkum a ověřuji, zda vybrané poznatky platí také pro český znakový jazyk. Anglicky psaná literatura, ze které tato práce vychází, však není terminologicky jednotná, a proto si dovolím nejprve užívanou terminologii okomentovat.

---

⁵ Veškeré překlady a parafráze anglických textů vytvořila JV.

1 Terminologie

Pokud jde o české prostředí, pro označení pohybů úst ve znakových jazycích vycházejících z mluvených jazyků se nejčastěji užívá termín **mluvní komponenty** (srov. Mareš, 2011; Macurová – Nováková, 2008; Nováková, 2009; atd.), a proto je užíván i v této práci. Vedle tohoto termínu se můžeme setkat i se synonymními pojmenováními **mluvené komponenty** (Macurová, 2001, s. 95) a **mluvní obrazy** (Motejzíkova, 2007, s. 15). Jako nadřazený termín pro označení mluvních a orálních komponentů se užívá **pohyby úst** (Macurová, 1996, s. 8).

V anglicky psané literatuře je terminologie mnohem méně ustálená, což samozřejmě není překvapivé, uvážíme-li rozsáhlost anglicky psané literatury vydávané napříč různými státy. Nejčastěji užívaným termínem označujícím mluvní komponenty se zdá být termín **mouthings** (srov. např.: Boyes Braem, 2001, Woll, 2001, Johnston et al., 2016, Bank et al., 2013, Crasborn et al., 2008). K rozšíření tohoto termínu zřejmě pomohlo vydání sborníku *The Hands are the Head of the Mouth* (Boyes Braem – Sutton–Spence, 2001). Tento sborník obsahuje studie prezentované v rámci konference na Leidenské univerzitě v prosinci roku 1998, jejímž tématem bylo užití úst v evropských znakových jazycích. Editorky sborníku, Boyes Braemová a Sutton–Spenceová, přiznávají, že se na workshopu nepodařilo domluvit na jednotné terminologii pro budoucí zkoumání, pro účel sborníku se však rozhodli užít termínu **mouthings** všude tam, kde si autoři nepřáli striktně ponechat vlastní terminologii⁶. Mezi diskutované termíny týkající se mluvních komponentů dále patřily sousloví **spoken components** a **word pictures**. Dalším významově blízkým termínem, se kterým se v anglické literatuře můžeme setkat, je termín **oral units** (Ebbinghaus – Hessmann, 1989, s. 99).

Pro společné označení mluvních a orálních komponentů se v anglicky psané literatuře zpravidla užívá termínů **mouth movements** (Schermer, 1990, s. 17), **mouth patterns** (Boyes Braem – Sutton–Spence, 2001, s. 2) a **mouth actions** (Woll, 2001, s. 88).

S rozkolísaností užívaných anglických pojmenování pro pohyby úst úzce souvisí i jejich významová nejednotnost, tentýž výraz je užit pro označení různých prostředků. Jako ilustrativní příklad lze uvést termín „word pictures“. Zatímco Vogt–Svendsenová (2001, s. 9) tento termín užívá ve svých dřívějších pracích pro obecné označení mluvních komponentů, Sutton–Spenceová a Wollová (1998, s. 82) pro obecné označení užívají termínu **spoken components**, v rámci kterého dále vydělují „*mouth patterns that are easily identifiable as*

---

⁶ Srov. „Lengthy discussion at the workshop failed to produce a consensus for a single terminology. [...] In a true spirit of European compromise, the members of the workshop agreed to continue working without a consensus. For ease of reading in this collection, however, we have chosen to use the terms *mouthings* and *mouth gestures* [orální komponenty] except where the author has explicitly chosen another term” (Boyes Braem – Sutton–Spence, 2001, s. 2–3).

corresponding to English words, and there are 'word-pictures' which are borrowed from English but are not English [...] a non-signing English speaker would not recognise them as English." Z uvedené citace tedy vyplývá, že považují za word-pictures pouze určitý typ mluvních komponentů, a to mluvní komponenty redukované (k redukci viz následující kapitolu). Dalším příkladem terminologické nejasnosti může být i užívání pojmu mouthing v dřívější studii Ebbinghause a Hessmanna (1989, s. 99), kteří zdá se tento pojem užívají synonymně k již zmíněnému termínu oral units⁷.

---

⁷ Srov: „Recognizing **oral units**, as we have just conceives of them, as part of a sign language may seem a strange idea. Nevertheless, there is good reason for proceeding in this way, and we will try to show why **mouthing** should not be excluded from our enquiries into signed communication by some preconceived notion of sign language” (Ebbinghause – Hessmanna, 1989, s. 99), zvýraznila JV.

2 Forma mluvního komponentu

V souvislosti s formou mluvního komponentu je hlavní pozornost věnována jednak otázkám vztahu mluvního komponentu k příslušnému slovu mluveného jazyka, zejména k odlišnosti artikulace mluvního komponentu oproti artikulaci slova mluveného jazyka nebo jeho části, jednak vztahu mluvního komponentu a příslušné manuální složky znaku, tzn. jestli – a případně jakým způsobem – se mluvní komponent modifikuje, pokud se modifikuje manuální složka znaku. Hlavním zdrojem poznatků je v obou případech studie Boyes Braemové (2001).

2.1 Vztah mluvního komponentu a slova mluveného jazyka

Z definice mluvního komponentu podle Macurové a Novákové (2008, s. 291) uvedené v první kapitole vyplývá, že forma mluvního komponentu je shodná s formou celého mluveného slova nebo s jeho částí. Zaměříme se nejprve na případy, ve kterých mluvní komponenty odpovídají svou formou celému slovu z mluveného jazyka. V takových případech se badatelé soustředí zejména na to, jaká je forma mluvních komponentů, jsou-li odvozeny od mluvených jazyků, v nichž dochází k flexi. Boyes Braemová (2001, s. 105) uvádí, že mluvní komponenty nemění svůj tvar v závislosti na tvaru mluveného slova v ekvivalentním vyjádření v mluveném jazyce. Dále dodává, že v případě mluvních komponentů odvozených od sloves mívá mluvní komponent formu infinitivu nebo v případě hojně užívaných sloves také formu 1. osoby singuláru⁸. Boyes Braemová neuvádí, zda totéž platí pro tvary všech časů a způsobů sloves, nebo zda se jedná o pravidlo, které platí pouze pro indikativ přítentu.

V českém znakovém jazyce bohužel zatím neexistuje reprezentativní výzkum zaměřující se na tuto problematiku, čerpat lze tak prozatím pouze z vyjádření neslyšících uživatelů českého znakového jazyka⁹. Podle jejich slov se forma mluvních komponentů v českém znakovém jazyce také nemění dle flexe v mluveném jazyce. V případě „plných“ mluvních komponentů artikulovaných se slovesy bývá nejčastěji zvolen jeden nepříznakový tvar – infinitiv nebo tvar indikativu přítentu 3. osoby singuláru. Jako příklad lze uvést znak MÍT, který obsahuje mluvní komponent >má<. Gramatický význam, který je nesen tvarem slova mluveného jazyka (tzn. 3. osoba singuláru), se zřejmě do mluvního komponentu a potažmo znakového jazyka nepřenáší.

---

⁸ Srov.: „In this corpus, mouthings [...] are usually forms of German lexical items which are uninflected for plural, tense and case. The verbs are typically either in the infinitive form or first person singular for frequently occurring verbs [...]. This often results in mouthings that are not inflected as they would be in corresponding German sentence” (Boyes Braem, 2001, s. 105).

⁹ Konzultaci poskytli lektori českého znakového jazyka z organizace Pevnost – České centrum znakového jazyka, z.ú.

Nyní se zaměříme na **redukované** mluvní komponenty, které se vyznačují tím, že artikulovaná bývá jen část slova. Takovým mluvním komponentům říkáme redukované, protože mají zredukovaný počet hlásek oproti plnému slovu mluveného jazyka. Podle Bergmanové a Wallina (2001, s. 61) bývá redukovaný mluvní komponent nejčastěji tvořen z jednak dobře vizuálně čitelných hlásek, jednak hlásek podobných segmentů (tj. nejmenším jednotkám) orálních komponentů¹⁰. Redukovaný mluvní komponent pak obsahuje takový počet hlásek, který odpovídá maximálně třem segmentům komponentů orálních. Orální komponenty zde fungují jako jakési přirozené vzory, kterým se mluvní komponenty pomocí redukce snaží přiblížit¹¹.

Klasifikovat daný pohyb úst jako redukovaný (popř. modifikovaný), respektive odlišení redukované (popř. modifikované) a „plné“ formy mluvního komponentu, není však vždy zcela snadné, protože 1) je nesnadné rozlišit hlásky, které nemají výrazné postavení rtů (např. hlásky zadopatrové nebo předopatrové), případně je nemožné od sebe pouze na základě vizuálního podkladu některé hlásky odlišit, protože ústa při jejich artikulaci mají shodný tvar (např. hlásky [b] a [p]); 2) je nesnadné rozlišit redukovaný mluvní komponent od komponentu orálního (např. znak HUBENÝ se artikuluje se zaokrouhlenými ústy připomínající hlásku [u], přičemž artikulovaný segment by mohl být interpretován buď jako redukovaný mluvní komponent, nebo jako orální komponent, ústa a vtažené tváře dovnitř imitují obličej hubeného člověka (Říhová, 2006/2007)).

Při naznačených obtížích s nesnadným rozlišením některých artikulovaných hlásek a nejasnou hranicí mezi mluvními a orálními komponenty musíme být obezřetní při srovnávání výsledků jednotlivých výzkumů: např. Boyes Braemová se v případě „hraničních“ mluvních komponentů ve švýcarském znakovém jazyce přiklání vždy k artikulaci „plné“, díky čemuž ve svém výzkumu zachytila pouze 1 % redukovaných mluvních komponentů¹²; oproti tomu Ebbinghaus a Hessman uvádí v německém znakovém jazyce 9,5 % a Schermerová v nizozemském znakovém jazyce 7 % redukovaných mluvních (Boyes Braem, 2001, s. 104).

Výše uvedená snaha přiblížit se orálním komponentům se však nemusí projevovat pouze výběrem určitých hlásek, ale také ve změně v artikulaci některých hlásek. Vogt–Svendsenová

---

¹⁰ Výčet segmentů orálních komponentů švédského znakového jazyka viz Bergmanová a Wallin (2001, s. 56).

¹¹ Srov. „*Adaptation to native pattern hypothesis: [...] mouth movements borrowed from Swedish are reconstructed to fit into the native pattern. The basic assumption is that the number of phonemes of a lipread word is reduced, resulting in a mouth action with at most three segments, and furthermore, that only phonemes sharing visual characteristics with the native mouth segments will be chosen*“ (Bergman – Wallin, 2001, s. 61). Dále srov.: „[...] rather than choosing just the first segments of the word, visually salient segments are favoured“ (Bergman – Wallin, 2001, s. 63).

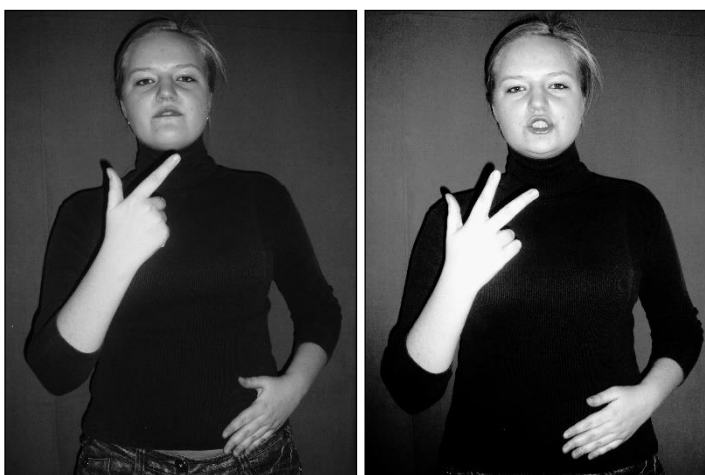
¹² Srov.: „*The lower percentage found for DSGS [švýcarský znakový jazyk] in this study is probably related to the methodology in which ‘doubtful’ cases of reduction were counted as full forms*“ (Boyes Braem, 2001, s. 104).

(2001, s. 31) uvádí příklad modifikované artikulace hlásky [t] nebo [l] s viditelným jazykem ve vybraných mluvních komponentech. Jako příklad uvádí znak VENTE (‘čekat’) artikulovaný s mluvním komponentem >v(en)t(e)<. (Vogt–Svendsen, 2001, s. 15).

Obrázek 1: Výrazná artikulace hlásky [t]¹³

Hlásky v mluvním komponentu mohou být nejen redukovány nebo modifikovány, mohou být také nahrazovány vizuálně podobnými, avšak výraznějšími hláskami. Takový případ zachycuje ve své seminární práci Říhová (2006/2007, s. 6) ve znacích DVACET_TŘI, srov. „číslovka DVACET TŘI se tímto způsobem zredukuje na pouhé V-Č (odpadá nevýrazné přední dásňové D, přednost má retozubné V, problematickou dvojici TŘ nahrazuje Č, které má podobný, pouze výraznější mluvní obraz a snáze se vyslovuje“.

Obrázek 2: Znak DVACET_TŘI¹⁴

¹³ Zdroj obrázku: Vogt–Svendsenová (2001, s. 15).

¹⁴ Zdroj obrázku: Říhová (2017/2018, s. 6).

V souvislosti s výše zmíněnými obtížemi vyvstává otázka, zda je potřeba orální a mluvní komponenty rozlišovat. Vogt-Svendsenová (2001, s. 36–37) ve své studii uvádí následující argumenty, proč by se mluvní (a to ne pouze redukované) a orální komponenty rozlišovat neměly:

- 1) V kurzech znakového jazyka pro slyšící studenty je potřeba vyučovat správnou formu jak orálních, tak mluvních komponentů. Výuka správné artikulace mluvních komponentů však bývá zanedbávána a sklouzává k pouhé artikulaci slova mluveného jazyka. Pokud by se mluvní a orální komponenty neodlišovaly a lektori by pohyby úst vyučovali jako celek, studenti by se učili správným tvarům mluvních komponentů.
- 2) Orální a mluvní komponenty můžeme s jistotou odlišit pouze tehdy, pokud je budeme artikulovat s pomocí hlasu, jen tehdy v mluvním komponentu dokážeme nalézt odkaz ke slovu. Zvuk ovšem může formu obou komponentů modifikovat, a proto je žádoucí se mu vyhnout.
- 3) Pokud budeme rozlišovat orální a mluvní komponenty a budeme k jejich notaci používat odlišné systémy, nebudeme schopni zachytit podobnosti mezi těmito dvěma jevy.

Nutno podotknout, že druhý bod je přinejmenším diskutabilní. Podle takového tvrzení by neslyšící by bez zvukového podkladu nikdy nemohli odezírat. I přes to, že ostatní argumenty jsou jistě na místě, je autorčin pohled stále ojedinelý, většina badatelů stále mluvní a orální komponenty odlišuje a zkoumá je odděleně.

2.2 Mluvní komponent a manuální složka znaku

V této podkapitole se budu věnovat artikulaci jak plných, tak redukovaných či modifikovaných mluvních komponentů a jejich interakci s manuální složkou znaku. Tomuto tématu se ve svých studiích detailněji věnují Boyes Braemová (2001) a Vogt–Svendsenová (2001). Obě badatelky ve svých výzkumech řeší vzájemnou korelaci hranic mluvního komponentu a manuální složky znaku. Zatímco Boyes Braemová ukazuje příklady, ve kterých hranice artikulace mluvního komponentu a manuální složky znaku nemusí být shodná (tzn. mluvní komponent může manuální složku znaku přesahovat), Vogt–Svendsenová se zaměřuje pouze na případy, ve kterých je produkce pohybu úst a manuální složky znaku z hlediska hranic harmonická (shodují se v počátečním a koncovém bodě).

Boyes Braemová (2001, s.106–107) ve svém výzkumu švýcarského znakového jazyka zachycuje několik možností výskytu mluvního komponentu a manuální složky znaku. Výsledky uvádí se zřetelem ke dvěma zkoumaným skupinám, tj. skupině (1) zahrnující neslyšící druhé generace, jejichž mateřským jazykem je švýcarský znakový jazyk (dále skupina NZJ) a skupinu (2) zahrnující neslyšící, kteří mají německý jazyk jako mateřský jazyk, švýcarský znakový jazyk se naučili až po dokončení základní školy (dále skupina NNJ)¹⁵.

Možnosti výskytu mluvního komponentu a manuální složky znaku zaznamenané Boyes Braemovou jsou následující:

- (a) Část mluvního komponentu a žádný manuální znak
- (b) Jeden mluvní komponent a jeden manuální znak
- (c) Dva a více mluvních komponentů a jeden manuální znak
- (d) Jeden mluvní komponent a dva či více manuálních znaků¹⁶

(a) Část MK : Ø MAN. ZNAK

Část mluvního komponentu a žádný manuální znak

Jedná se o případy, kdy mluvní komponenty svou délkou artikulace přesahují manuální složku znaku, část mluvního komponentu není artikulována s žádnou manuální složkou znaku. K tomuto jevu dochází u víceslabičných mluvních komponentů, které se vyskytují ve znaku na konci věty¹⁷. Do této skupiny mluvních komponentů však nepatří takové artikulace slov, které by se vyskytovaly zcela bez manuální složky znaku. Autorka tento vztah popisuje jako nejméně početný, tzn. u skupiny NZJ uvádí výskyt 3 % a u skupiny NNJ 2 %¹⁸.

(b) 1 MK : 1 MAN. ZNAK

Jeden mluvní komponent a jeden manuální znak

Jedná se o případy, které jsou ve výzkumu označeny za nejfrekventovanější, v projevu skupiny NZJ byl zachycen ve 42 % užitých mluvních komponentů, v projevu skupiny NNJ ve 47 %¹⁹. Jako případy, kdy se mluvní komponent váže k jednomu manuálnímu znaku, by mohly být

---

¹⁵ V anglickém textu se skupiny nazývají „early learners“ a „late learners“ (Boyes Braem, 2001, s.106–107).

¹⁶ Srov. s originálním znění: a) Mouthing alone with no accompanying manual sign, b) One mouthing matched to one manual sign, c) Several mouthings produced with one manual sign, d) One mouthing stretched over two or more manual signs (Boyes Braem, 2001, s.106–107). Překlady jednotlivých možností byly vytvořeny s přihlédnutím k popisu jednotlivých možností.

¹⁷ Srov.: „unaccompanied endings of mouthings to complete the production of longer polysyllabic words, usually at the end of sentence“ (Boyes Braem, 2001, s. 106–107).

¹⁸ Grafické znázornění výsledků výzkumu Boyes Braemové viz příloha I.

¹⁹ Poznámka o nejfrekventovanějším typu vztahu je uváděna se zřetelem k rozdělení vztahu (d) 1 MK : VÍCE MAN. ZNAKŮ do dvou podskupin, přičemž ani jedna z podskupin nedosáhla vyššího procentuálního zastoupení.

nahlíženy i případy mluvních komponentů uvedené výše, protože dané mluvní komponenty jsou vždy vázané k jedné příslušné manuální složce, pouze její hranici na konci věty přesahují.

(c) $2 \leq \text{MK} : 1 \text{ MAN. ZNAK}$

Dva a více mluvních komponentů a jeden manuální znak

Jedná se o případy, kdy mluvní komponent vznikl z více slov mluveného jazyka a je artikulován s jedním manuálním znakem. Četnost užití takových mluvních komponentů je ve zkoumaných skupinách různá. Skupina NZJ vykazuje užití takových mluvních komponentů v 6 % případů (a to převážně při produkci základních komunikačních frází převzatých ze švýcarského jazyka), skupina NNJ ve 26 % případů.

(d) $1 \text{ MK} : 2 \leq \text{MAN. ZNAKŮ}$

Jeden mluvní komponent a dva či více manuálních znaků

Jedná se o případy tzv. **šířících** se mluvních komponentů. Takové mluvní komponenty se šíří přes minimálně dva manuální znaky. I v tomto případě byly výsledky zkoumaných skupin rozdílné. Projev skupiny NZJ obsahoval 49 % šířících se mluvních komponentů, projev skupiny NNJ pouze 25 %. Jak dále uvádí Boyes Braemová (2001, s. 107), mluvní komponenty se šíří nejčastěji na jeden následující znak, ve výjimečných případech i na více manuálních znaků. Šířit se mohou jak jednoslabičné mluvní komponenty, tak víceslabičné, oba typy se navíc mohou **protažovat**. Protažení mluvního komponentu se neřídí frázováním slova v mluveném jazyce, vzniká nejčastěji v části, kde se nachází samohláska²⁰.

Další studie zabývající se šířením mluvních komponentů (srov. Johnston et al. 2016, Bank et al., 2013, Crasborn et al., 2008) ukazují, že šíření může probíhat oběma směry – jak na manuální znaky nadcházející (progresivní šíření), tak na znaky předcházející (regresivní šíření), přičemž jednoznačně častějším a obvyklejším je šíření progresivní.

Kromě směru šíření se badatelé také zabývají typem znaků, na které se mluvní komponenty šíří. Sutton–Spenceová a Wollová (1998, s. 83) uvádějí, že nejčastěji se mluvní komponent šíří z podstatných jmen, sloves nebo přídavných jmen na přilehlé deiktické znaky²¹. Crasborn et al. (2008, s. 60) dále dodávají, že důležitou roli hraje i ustálenost (zmrazenost)

---

²⁰ Srov.: „[...] the stretching did not necessarily correspond to syllable breaks, but rather occurred over a vowel (for example, Ma_nn). Therefore, both monosyllabic as well as polysyllabic mouthings could be stretched” (Boyes Braem, 2001, s. 107).

²¹ Srov.: „[o]ften the spoken component does not coincide exactly with the sign. When an index follows a noun, verb, or adjective, the mouth pattern of the noun will often extend over the index” (Sutton–Spence – Woll, 1998, s. 83).

znaků a jejich plnovýznamovost, tzn. nejčastěji se mluvní komponenty šíří ze zmrazených nebo plnovýznamových znaků na znaky produktivní nebo neplnovýznamové²².

Nyní se zaměříme na poznatky z výzkumu Vogt–Svendsenové (2001, s. 27–31), která problematiku hranic mluvních komponentů (respektive pohybů úst obecně) a manuálních složek znaků nahlíží z hlediska vzájemné harmonie a synchronizace. Z uvedených informací vyplývá, že se zaměřuje pouze na mluvní komponenty, které svou délkou odpovídají délce manuální složky znaku (tzn. podle dělení Boyes Braemové se jedná o skupinu (b) 1 MK : 1 MAN. ZNAK), možnost šířících se mluvních komponentů je zde zmiňována jen okrajově, je však otázkou, zda se i šířící se mluvní komponenty nemají tendenci se s příslušnými manuálními složkami alespoň v některých oblastech synchronizovat.

Synchronizaci a harmonizaci pohybů úst a manuální složky znaku popisuje Vogt–Svendsenová (tamt.) v následujících oblastech:

- a) opakování
- b) dočasné prodloužení nebo zkrácení pohybu
- c) intenzita a rytmus pohybu
- d) počáteční a koncový bod pohybu
- e) počet pohybů²³

K **opakování** dochází při vyjadřování množného čísla. Z hlediska užívání mluvních komponentů autorka zmiňuje dvě možnosti vytvoření množného čísla: 1) opakování celého znaku, tj. mluvního komponentu i manuální složky znaku, 2) opakování pouze manuální složky znaku a protažením mluvního komponentu přes všechny opakované manuální znaky. Obě možnosti vyjadřují množné číslo, avšak v případě 1) je akcentovaný každý kus z množství kusů, kdežto v případě 2) jednotlivé kusy z množství zdůrazněny nejsou.

Dále se pohyby úst a manuální složka znaku synchronizují v případech, ve kterých dochází k dočasné modifikaci pohybu manuální složky znaku: v případě, že se **dočasně prodlužuje nebo krátí** manuální znak, prodlužuje se nebo krátí i příslušný mluvní komponent. Obě složky znaku se synchronizují i v případě změny **intenzity nebo rytmu** pohybu.

---

²² Srov.: „[...] spreading goes from the heavy to the light, for example, from content to function words (semantically heavy to semantically light or prosodically heavy to prosodically light). A second way to interpret these data is that spreading goes from more frozen to less frozen (for example from items in the established lexicon – lexical sign – to items in the productive lexicon – classifiers)” (Crasborn et al, 2008, s. 60).

²³ Srov. v originálním znění: a) reduplication, b) temporal extension and shortening, c) intensity and rhythm, d) start- and end- points of movements, e) number of movements (Vogt–Svendsen, 2001, s. 27–31).

Dále se pohyby úst a manuální složka znaku synchronizuje **v začátečním a koncovém pohybu ruky při změně tvaru ruky**. Ústa mají tendenci se otevřít nebo zavřít ve stejné chvíli, když se mění tvar ruky z otevřeného (tj. s roztaženými prsty) na uzavřený (tj. sevřený v pěst) nebo naopak. Není přitom podmínkou, aby se zavřením ruky zavřela i ústa, v koncovém bodu pohybu mohou být ústa otevřená a ruka zavřená.

Poslední oblastí, ve které se manuální složka a pohyby úst synchronizují, je **počet pohybů**. Vogt–Svendsenová (2001, s. 30) ovšem přiznává, že tato synchronizace se uplatňuje spíše u orálních komponentů, naopak při artikulaci mluvních komponentů je počet pohybů často vyšší než počet pohybů rukou v příslušné manuální složce znaku.

3 Funkce mluvního komponentu

Ve znakových jazycích jsou mluvní komponenty jedny z nosičů významu, společně s ostatními složkami se tak podílí na významu znaku. Ne vždy jsou však mluvní komponenty nositeli významu nového. V naprosté většině případů mluvní komponenty nesou shodný význam jako manuální složka znaku (popř. i nemanuální složka).

Mluvní komponenty, které nesou stejný význam jako manuální složka znaku, Boyes Braemová (2001, s. 109) označuje jako **redundantní nosiče významu**²⁴. Označit mluvní komponent za redundantní nosič významu však může být v některých případech sporné: obzvlášť mluvčí, jejichž mateřským jazykem je mluvený jazyk (znakový jazyk se naučili až v pozdějším věku), často užívají více významově podobných mluvních komponentů k jednomu manuálnímu znaku²⁵. Je tak otázkou, zda je mluvní komponent redundantním nosičem významu, nebo zda význam upřesňuje (k upřesňování významu viz níže). Pokud však mluvní komponent nesporně nese redundantní význam, můžeme jeho užití vnímat jako fakultativní, tzn. pokud je znak užit bez příslušného mluvního komponentu, význam znaku není pozměněn.

Mluvní komponenty, které nesou **odlišný význam** než ostatní nosiče významu, rozlišuje Boyes Braemová (2001, s. 107–110) na dva typy: mluvní komponenty jako samostatné nosiče významu a mluvní komponenty jako doplňující nosiče významu²⁶.

Mluvní komponent je **samostatným nosičem významu** v případě, že manuální složka znaku nese zcela odlišný význam než mluvní komponent, dohromady však tvoří jeden významový celek. Jako příklad Boyes Braemová uvádí užití manuálního znaku EIN (,jeden') s mluvním komponentem >erzähle< (,vyprávět'), uvedený znak nese význam ,vyprávět pouze o jedné (události)'.

Mluvní komponent jako **doplňující nosič významu** není v textu Boyes Braemové explicitně popsán, tento typ významu je pouze demonstrován příkladem, ve kterém je manuální složka znaku s významem ,bota' užitá s mluvním komponentem >skischuh< (,lyžařská bota'). Z příkladu lze tedy odvodit, že doplňujícím nosičem významu je mluvní komponent tehdy, pokud blíže určuje význam manuálního znaku stejné významové kategorie, tzn. z významově nadřazeného znaku se pomocí změny mluvního komponentu vytvoří znak významově podřazený.

---

²⁴ Srov. s originálním znění: redundant carrier of meaning (Boyes Braem, 2001, s. 109).

²⁵ Srov.: „the late learners often used a much wider variety of semantically related mouthings to accompany sign” (Boyes Braem, 2001, s. 109).

²⁶ Srov. s originálním znění: mouthings as sole carrier of meaning, mouthings as supplementary carrier of meaning (Boyes Braem, 2001, s. 109).

V obou výše zmíněných typech lze užití mluvního komponentu vnímat jako obligatorní součást znaku, pokud by mluvní komponent s příslušným manuálním znakem nebyl užit, znak by nebyl významově kompletní.

3.1 Mluvní komponent jako nosič redundantního významu

Jak už bylo řečeno v úvodu kapitoly (viz výše), mluvní komponent, který z hlediska významu znaku nese redundantní význam, nese shodný význam jako manuální složka znaku (popř. i nemanuální složka). V takovém případě lze mluvní komponent vnímat jako fakultativní (vypustitelný). Důvody četného užití mluvních komponentů s redundantním významem lze vysvětlit tím, že redundance je jedním ze základních charakteristik přirozeného jazyka, pomáhá předejít nedorozumění v komunikaci.

Specifickým případem mluvních komponentů s redundantním významem jsou mluvní komponenty v nepřímých pojmenování. Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce vymezuje Nováková (2009, s. 39) jako ustálené výrazy, které v kontextu dostávají jiný, přenesený význam, který se může (plně či částečně) nebo nemusí překrývat s významem v českém jazyce. Nepřímá pojmenování bývají artikulovaná nejčastěji s mluvním komponentem (v některých případech i s komponentem orálním), daný pohyb úst je pevnou součástí znaku. Jako příklad lze uvést znak KAMARÁD, který je artikulovaný s redukováným mluvním komponentem >kama<. Přenesený význam tohoto znaku je ‚kompatibilita, spojení věcí, které se k sobě hodí, které do sebe zapadají‘ anebo ‚zvyknout si na něco‘ (Nováková, 2009, s. 100, 101).

Zmínku o mluvních komponentech a nepřímých pojmenováních lze najít i ve studii Rainòové (2001, s. 45), která popisuje znak SÛL finského znakového jazyka, který je artikulován s mluvním komponentem >suola< (,sůl‘). Význam znaku v dané výpovědi je ‚mluvit nesmysly‘. Ve finském jazyce není doložen žádný idiom, obsahující slovo sùl ve významu mluvit nesmysly, daný význam znaku (potažmo mluvního komponentu) tak nemohl vzniknout převzetím z mluveného jazyka.

Z výše uvedeného vyplývá, že znak s mluvním komponentem může ve znakovém jazyce nabývat nových (přenesených) významů, které příslušné slovo v mluveném jazyce nemá. Lexikální význam mluvního komponentu tak může být tímto způsobem ve znakovém jazyce obohacován.

3.2 Mluvní komponent jako nosič „neredundantního“ významu

V následující podkapitole se zaměříme na případy, kdy plní mluvní komponent funkci neredundantní. Vzhledem k tomu, že ve většině zachycených případů je význam mluvního komponentu redundantní, jsou níže popsané funkce v projevech zastoupeny jen zřídka, většina autorů ani četnost zastoupení neuvádí.

Z prostudované literatury vyplývá několik základních funkcí, které se ukazují v různých znakových jazycích. Oproti těmto funkcím jsou ve studii Boyes Braemové (2001) zachycené i mnohé další, které se v jiných dostupných studiích neobjevují. Bohužel u těchto funkcí není uvedené procentuální zastoupení výskytů, ve kterých se funkce uplatňuje, může se tedy jednat o jevy s velmi nízkým výskytem.

Boyes Braemová (2001, s. 110–119) funkce rozčleňuje do několika kategorií: lexikální a gramatické, textové, prozodické a stylistické²⁷; do těchto kategorií pak zařazuje jednotlivé funkce, které ve svém výzkumu zaznamenala. Vzhledem k tomu, že v rámci prostudované literatury se jedná o nejpropracovanější, dovolím si ho převzít a případně doplnit o další poznatky z jiných výzkumů.

3.2.1 Lexikální a gramatické funkce mluvních komponentů

Boyes Braemová (2001, s. 111) uvádí následující lexikální a gramatické funkce mluvního komponentu ve švýcarském znakovém jazyce:

- *odstranění homonymie manuální složky znaku / derivování nové lexikální jednotky*
- *intenzifikace významu adjektiv, adverbů a modálních sloves*
- *negace*
- *specifikace jména vázaného na klasifikátorové sloveso*
- *specifikace osoby v konstrukcích s přivlastňovacím zájmenem*
- *rozlišení mezi jazykovými rovinami*²⁸

V dostupné literatuře jsou uvedeny další dvě funkce, které by se k výše uvedenému výčtu mohly přiřadit (tzn. plní lexikální nebo gramatickou funkci): Rainová (2001, s. 44) ve výzkumu finského znakového jazyka zachycuje *užití mluvních komponentů, díky kterým lze rozlišit slovní druh znaku*; dále Sutton-Spenceová a Wollová (1998, s. 83–84) zachycují v britském znakovém jazyce *užití mluvních komponentů společně s jednopísmennými znaky, mluvní komponenty*

---

²⁷ Srov.: *Mouthing as Borrowings for Lexical and Gramatical Functions; Mouthing used for discourse function; Prosodic Function of Mouthings; Stylistic functions* (Boyes Braem, 2001, s. 111–117).

²⁸ Srov.: a) *To avoid homonyms of manual forms/ derive new lexical items*; b) *To modify the meaning of adjectives, adverbs and modal*; c) *To negate*; d) *To specify nominal notion*; e) *To name possessed referent in possessive noun phrase constructions*; f) *To distinguish between word and sentence level meanings* (Boyes Braem, 2001, s. 111).

tak *rozlišují význam jednopísmenných znaků*. V následujících odstavcích zmíněné funkce charakterizují.

Odstranění homonymie manuální složky znaku / derivování nové lexikální jednotky

Mluvní komponent hraje důležitou roli v určení jednotlivých významů znaků, které mají shodnou manuální složku (tzv. manuální homonyma), ale rozdílné významy. Významy manuálně shodných znaků mohou být jak ze shodných významových oblastí, tak z rozdílných. V obou případech je však mluvní komponent obligatorní, protože odstraňuje homonymii znaku a vytváří novou lexikální jednotku²⁹. Jako příklad Boyes Braemová (2001, s. 111) uvádí tři manuálně shodné znaky, jejichž významy ,státní poznávací značka‘, ,titulek‘ a ,fotbalový tým‘ jsou rozlišeny pouze na základě mluvních komponentů³⁰. Příklady z českého znakového jazyka jsou uvedeny v praktické části v kapitole 5.4 Výsledky analýzy – funkce mluvního komponentu.

Popsaná funkce mluvního komponentu jsou zároveň nejčastěji zmiňovanou funkcí ve výzkumech mluvních komponentů (srov. např. Vogt-Svendsen, 2001, s. 19, Bergman – Walin, 2001, s. 52, Sutton Spence – Woll, 1998, s. 84, Boyes Braem, 2001, s. 111, Rainò, 2001, s. 44, Schermer, 1990, s. 49 a další).

Intenzifikace významu adjektiv, adverbii a modálních sloves

Mluvní komponent může měnit intenzitu významu adjektiva, adverbia nebo modálního slovesa. Boyes Braemová (2001, s. 111–112) tuto funkci popisuje na následujících příkladech:

- k adjektivu GUT (,dobrý‘) je artikulován mluvní komponent >sehr< (,velmi‘), význam znaku je velmi dobrý
- k adverbium s významem ,více‘ je artikulován mluvní komponent, který je významově shodný s manuálním znakem, intenzifikace se zde projevuje opakováním mluvního komponentu v průběhu artikulace manuální složky znaku
- k modálnímu slovesu MÜSSEN (,muset‘), který ve své defaultní podobě neobsahuje žádný mluvní komponent, je artikulován mluvní komponent >müssen<. Znak s mluvním komponentem je mluvčími vnímán jako naléhavější oproti znaku bez mluvního komponentu.

---

²⁹ Srov.: „[...] *mouthings seemed to be obligatory in order to avoid homonyms with lexical items involving the same manual sign* [...] *mouthings are a device for the derivation of related, new lexical items*“ (Boyes Braem, 2001, s. 111).

³⁰ Srov.: „[...] *one manual form can mean ,license plate‘, ,subtitle‘ or ,fotbal team‘*“ (Boyes Braem, 2001, s. 111).

Negace

Boyes Braemová (2001, s. 112) uvádí, že mluvní komponent může zastávat funkci negace. Negace se ve znakových jazycích může vyjadřovat různými manuálními a nemanuálními prostředky³¹. v některých případech však může být mluvní komponent jediným nositelem negace³². Tuto funkci mluvního komponentu ve své studii uvádí pouze Boyes Braemová, což zřejmě dokazuje, že se nejedná o hojně rozšířenou strategii tvoření záporu ve znakových jazycích.

Specifikace jména vázaného na klasifikátorové sloveso a specifikace osoby v konstrukcích s přivlastňovacím zájmenem

Tyto funkce Boyes Braemová (2001, s. 112, 113) rozlišuje každou zvlášť, dle mého názoru je lze sloučit do jedné. Oba případy, tj. klasifikátorová slovesa i přivlastňovací zájmena, jsou v defaultní podobě artikulovány bez mluvních komponentů. Ve výzkumu ovšem byly zachyceny s mluvními komponenty, které v případě artikulace se slovesy označovaly agens, patiens, lokaci, směr pohybu nebo modální adverbium³³, v případě přivlastňovacích zájmen označovaly referenta, tj. nejčastěji člena rodiny³⁴.

Jako příklady Boyes Braemová (tamt.) uvádí větnou konstrukci, ve které je manuální znak s významem přijít artikulovaný s mluvním komponentem >doktor< (doktor). Mluvní komponent je v tomto případě agens samotného děje. Dále uvádí užití znaku MEIN (,můj‘) s mluvním komponentem >vater< (,otec‘).

Rozlišení mezi jazykovými rovinami

Boyes Braemová (2001, s. 113) uvádí, že mluvní komponent může měnit význam znaku, respektive jazykové roviny, ve kterých se daný znak realizuje. Jako příklad uvádí znak FERTIG (,skončit‘). Pokud je tento znak artikulovaný s mluvním komponentem >fertig< (,skončit‘) nebo >schon< (,už‘), má význam ukončení děje předcházejícího slovesa. V takovém případě je znak FERTIG morfémem předchozího slovesa. Pokud je tentýž znak artikulovaný

---

³¹ K vyjadřování negace srov. např. Zeshanová (2004).

³² Srov.: „[...] sometimes, an early learners will signify a negative with a mouthing alone” (Boyes Braem, 2001, s. 112).

³³ Srov.: „[...] polysynthetic verbs with classifier handshapes are usually not accompanied by mouthings that denote the meaning of the verbal element [...] The mouthings or mouthing segments that do co-occur with “classifying” verbs in this data tend rather to specify nominal notions (such as agents, patients, locations, sources or goals of the movement) or adverbial modifiers” (Boyes Braem, 2001, s. 112).

³⁴ Srov.: „this was particularly true in possessive indicating family relations [...] the pronoun indicating the “possessor” [...] the possessed referent is usually not indicated at all by a manual sign but only by a co-produced mouthing” (Boyes Braem, 2001, s. 113).

s mluvním komponentem >dann< (,potom‘) nebo s žádným pohybem úst, má význam oddělení dvou po sobě následujících činností. V takovém případě je znak FERTIG textěmem.

Rozlišení slovního druhu

Rainòová (2001, s. 44) uvádí, že pohyb úst může u manuálně shodného znaku rozlišovat, zda se jedná o podstatné jméno nebo sloveso, přičemž podstatné jméno bývá artikulováno s mluvním komponentem a sloveso s komponentem orálním³⁵. Jako příklad uvádí dva manuálně shodné znaky, znak s významem ,kolo‘ je však artikulovaný s mluvním komponentem a znak s významem ,jezdit na kole‘ je artikulovaný s komponentem orálním.

Rozlišení významu jednopísmenných znaků

Sutton-Spenceová a Wollová (1998, s. 83–84) uvádí, že jednopísmenné znaky bývají artikulovány s mluvním komponentem, který tak společně s kontextem napomáhá k pochopení významu jednopísmenného znaku. Jednopísmennému znaku může předcházet hláskování daného slova prstovou abecedou, s nímž je artikulovaný mluvní komponent, který svým tvarem odpovídá podobě mluveného slova anglického jazyka, nikoliv názvům jednotlivých hlásek grafického znázornění slova (krom případů ustálených zkratk jako BBC nebo RNID)³⁶.

3.2.2 Textové funkce mluvních komponentů

Boyes Braemová (2001, s. 113–114) uvádí následující zachycené textové funkce mluvního komponentu:

- a) Identifikace rématu
- b) Přidání přízvuku/důrazu³⁷

Identifikace rématu

Rématem ve švýcarském znakovém jazyce může být podstatné jméno obecné nebo vlastní (tj. jmenný znak), pro jeho snazší identifikaci lze užít několik možných technik

---

³⁵ Srov.: „it uses mouthings as noun markers, especially where the noun and the verb-root would be homonymic in their basic form” (Rainò, 2001, s. 44).

³⁶ Srov.: „There are many single manual letter sign in BSL that are derived from the first letter of fingerspelled English words [...] These usually have accompanying spoken components to make the meaning clear. Context is important, obviously, but the spoken component helps too [...] Spoken components are also often used to accompany full fingerspellings. Individual letter names are not produced. The only time the names of the letters are produced is when spelling an abbreviation such as BBC or RNID” (Sutton-Spence, Woll, 1998, s. 83–84).

³⁷ Srov.: a) *To Help Establish Linguistic Reference*; b) *To Add Stress* (Boyes Braem, 2001, s. 113–114).

(tj. umístění rématu do prostoru; pohyb nebo směr pohledu; mimika a pohyb těla), mezi nimi i také techniku užití mluvního komponentu s manuálním znakem rématu³⁸. Mluvní komponent tak v tomto případě slouží jako zdůraznění, díky které je nový referent snáze identifikovatelný. Boyes Braemová (2001, s. 114) tuto strategii identifikace rématu zachycuje ve výpovědi, kde je dívka jménem Anne rématem, pro jehož zdůraznění jsou užity dvě výše zmíněné techniky, tj. užití mluvních komponentů a umístění rématu do prostoru:

GIRL >girl< *LITTLE ANNE* >Anne< *INDEX* (*special locus*)
DÍVKA >dívka< *MALÁ ANNE* >anne< *INDEX* (umístění v prostoru)

Přidání přízvuku/důrazu

Boyes Braemová (2001, s. 114) dále uvádí, že významově redundantní mluvní komponent může také přidávat přízvuk/důraz na daný manuální znak. Tento přízvuk není tak silný, jako je přízvuk na znaku na konci věty. Užití mluvního komponentu jako prostředku pro vyjádření důrazu nebo přízvuku není tak časté, pokud už se vyskytuje, váže se většinou k adjektivům nebo adverbům³⁹.

3.2.3 Prozodické funkce mluvních komponentů

Prozodické funkce Boyes Braemová (2001, s. 115) zaznamenává na tzv. šířících se mluvních komponentech (k šíření mluvních komponentů viz kapitolu 2.2 Vzájemný vztah mluvního komponentu a manuální složky znaku), které prozodicky ohraničují řadu manuálních znaků, na které se mluvní komponent šíří. Autorka uvádí následující prozodické funkce:

- a) Ohraničení větné konstrukce s podstatným jménem
- b) Spojení slovesa s podmětem
- c) Spojení větších prozodických celků⁴⁰

---

³⁸ Srov.: „[...] *there are numerous techniques for identifying linguistic reference in DSGS* [švýcarský znakový jazyk], *including manual sign for proper names (‘namesigns’), manual nouns and noun phrases, the use of spatial techniques (co-ordination of the location or movement of a sign and/or the direction of eye gaze with a spacious locus, which has previously been identified with referent) and use of character identifying facial and body expressions [...] reintroduced all participating characters in new episodes by combining a namesign (or nominal sign or nominal sign phrase) with a mouthing for the same referent and often an indication of a spatial locus for this referent*“ (Boyes Braem, 2001, s. 114).

³⁹ Srov.: „[...] *the use of mouthing with a meaning redundant to the manual sign also seems to be able to add stress [...] the effect of this kind of stress is not as strong as a final placement would be. The use of mouthing for adding lexical stress seemed to occur more frequently with manual adjectives and adverbials*“ (Boyes Braem, 2001, s. 114).

⁴⁰ Srov. s originálním znění: a) To Bind Constituents of Noun Phrases; b) To Bind Verbs with Subjects; c) To Bind Larger Prosodic Units (Boyes Braem, 2001, s. 115–116).

Ohraňování větné konstrukce s podstatným jménem

Šířící se mluvní komponenty se spíše objevují ve větných konstrukcích, které jsou typické pro znakové jazyky, v příslušném mluveném jazyce se nevyskytují. Příkladem takové větné konstrukce může být výpověď obsahující podstatné jméno, za kterým následuje indexikální nebo klasifikátorový znak. Mluvní komponent z podstatného jména se v takovém případě šíří na daný intex, případně klasifikátor, jako v následujících příkladech⁴¹:

	(muž)	(index) (speciální umístění)
Manuální znak	MANN	INDEX (spatial locus)
Mluvní komponent	Ma_ (mu_)	_nn (_ž)

Tabulka 1: Šířící se mluvní komponent na indexikální znak⁴²

	(šest)	(doktor)	(osoba - plurál)
Manuální znak	SECHS	DOKTOR	PERSON (plural)
Mluvní komponent	Sechs (šest)	Do_ (do_)	_ktor (_ktor)

Tabulka 2: Šířící se mluvní komponent na klasifikátorový znak⁴³

Spojení slovesa s podmětem

Šířící se mluvní komponenty mohou také spojovat sloveso s podmětem, mohou tak vytvářet větší prozodické celky. Nejčastěji k tomuto jevu dochází u šíření z podmětu na sloveso, do jehož tvaru ruky se podmět promítá (tj. klasifikátorové sloveso)⁴⁴.

Mluvní komponent se dále šíří i přes celky, ve kterých se užívá zdvojeného znaku JÁ – a to na začátku a na konci výpovědi. JÁ, které je na konci výpovědi, má (spíše než lexikální

⁴¹ Srov.: „[...] stretched mouthings occurred often with manual signs that utilised spatial techniques that are common in sign languages but impossible in spoken languages: [...] nominal sign followed by an indication of the spatial locus for the noun, [...] phrases which involved a nominal referent and the DSGS person classifier” (Boyes Braem, 2001, s. 115).

⁴² Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 115).

⁴³ Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 115).

⁴⁴ Srov.: „Often these nominal signs occur before the verb, in which case corresponding mouthing is often stretched over the following verb” (Boyes Braem, 2001, s. 115).

funkci) funkci prozodickou, ukončuje daný větný celek⁴⁵. Příklad takové výpovědi vypadá následovně:

	(já)	(ne)	(dávat pozor)	(já)
Manuální znak	ICH	NICHT	AUFPASSEN	ICH
Mluvní	Vielleicht	Nicht	aufpa_	_ssen
komponent	(možná)	(ne)	(dávat po_)	(_zor)

Tabulka 3: Šířící se mluvní komponent přes zájmeno JÁ⁴⁶

Spojení větších prozodických celků

Mluvní komponent se může šířit na několik manuálních znaků v řadě – může dokonce ohraničovat celé výpovědi. V uvedených příkladech se šířili mluvní komponenty vždy na znaky vyjadřující slovesa a na znaky indexikální. Jako příklad Boyes Braemová (2001, s. 117) uvádí následující výpověď:

	(já)	(jít)	(já)	(práce)	(index)	(jít tam) (místo)
Manuální znak	ICH	GEHEN- ZU	ICH	ARBAITEN	(místo) INDEX (+Lokus)	GEHEN-HIN (+Lokus)
Mluvní		ge_	_he	arbei_	_te_	_en
komponent		(jí_)	(_t)	(pr_)	(_á_)	(_ce)

Tabulka 4: Šířící se mluvní komponent – spojení větších prozodických celků⁴⁷

3.2.4 Stylistické funkce mluvních komponentů

Poslední podkapitola se zaměřuje na užití mluvních komponentů v kontextu stylistickém, Boyes Braemová (2001, s. 117) uvádí dvě funkce, které ve svém výzkumu zanalyzovala:

- Stylizovaný projev
- Zdůraznění vybrané části projevu⁴⁸

⁴⁵ Srov.: „The stretched mouthings also seems [...] to act as a kind of prosodic binding for phrases in which the manual pronoun ICH is repeated at the end of the sentence” (Boyes Braem, 2001, s. 116).

⁴⁶ Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 116).

⁴⁷ Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 117).

⁴⁸ Srov. s originálním znění: a) “Constructed speaking”; b) Narrative Emphasis and Perspective (Boyes Braem, 2001, s. 117–119).

Stylizovaný projev

Stylizovaným projevem Boyes Braemová (2001, s. 117) nazývá projev neslyšícího, který „předvádí“ projev slyšícího mluvčího, nebo předvádí projev neslyšícího, který se snaží domluvit se slyšící osobou. Cílem projevu není sdělit přesné informace, ale předat dojem z konverzace se slyšící osobou⁴⁹. V takovém projevu bývá malé procento šířících se mluvních komponentů, větší procento mluvních komponentů bez manuálních znaků, větší procento více mluvních komponentů artikulovaných s jedním manuálním znakem a velké procento jednoho mluvního komponentu s jedním manuálním znakem. Procentuální zastoupení jednotlivých typů mluvních komponentů v projevu je srovnatelné s projevem neslyšících, kteří si znakový jazyk osvojili až v pozdějším věku⁵⁰.

Zdůraznění vybrané části projevu

Poslední zaznamenanou funkcí mluvního komponentu je funkce upozornění na nějaký důležitý bod ve vyprávění. Mluvčí tím, že u daného manuálního znaku artikuluje i mluvní komponent, dává najevo, že ve vyprávění přichází část, která je z jeho pohledu důležitá, užitím mluvního komponentu se tak snaží vzbudit pozornost komunikačního partnera (Boyes Braem, 2001, s. 119).

---

⁴⁹ Srov.: „*This can be reported speech of hearing person, or the report of a deaf person who is using speech to communicate with a hearing person. These are not citation or ‘direct speech’, as the intention is not to reproduce exactly what someone said. Here, the aim is rather to give an impression of conversation involving a non-signing person*” (Boyes Braem, 2001, s. 117).

⁵⁰ Srov.: „*[...] there are far fewer stretched mouthings [...] more mouthings without any accompanying manual sign, more multiple mouthings per sign and more matching of one mouthing with one manual sign. The resulting sentences are similar to what late learners used in all forms of discourse*” (Boyes Braem, 2001, s. 117).

4 Status mluvního komponentu

V úvodu práce byly mluvní komponenty vymezeny jako *bezhlase artikulace českého slova*, což ukazuje, že mluvní komponenty jsou výsledkem kontaktu dvou jazyků – mluveného a znakového. V oblasti výzkumu pronikání prostředků jednoho jazyka do druhého se tyto průniky klasifikují jako prostředky **střídání kódů** (*code-switches*) nebo **jazykové výpůjčky** (*borrowings*), přičemž někteří autoři dále vydělují výpůjčky příležitostné (*nonce borrowings*) a ustálené⁵¹ (*established borrowings*) a přejímky (*loanwords*)⁵².

Střídání kódů Boyes Braemová (2001, s. 121) charakterizuje jako proces, kdy se nachází jednotka náležící výchozímu jazyku v jazyce cílovém, a to pouze v jednorázovém užití v projevu bilingvních mluvčích. *Příležitostné výpůjčky* se od střídání kódů odlišují náležitostí daného prostředku tomu kterému jazyku – užitý prostředek je již vnímán jako součást cílového jazyka. Jako *ustálenou výpůjčku* označuje užitý prostředek v případě, že se zvýší četnost jeho výskytu v cílovém jazyce. V případě, že daný prostředek začínají užívat i monolingvní mluvčí cílového jazyka, lze hovořit o *prejímce*. Jednotlivé charakteristiky jsou shrnuty v tabulce níže:

	Střídání kódů	Výpůjčka		Přejímka
		příležitostná	ustálená	
Jazyk, jemuž prostředek náleží	Výchozí jazyk	Cílový jazyk	Cílový jazyk	Cílový jazyk
Četnost výskytu prostředku	Jednorázově	Jednorázově	Opakovaně	Opakovaně
Prostředek užívají monolingvní / bilingvní mluvčí	Bilingvální mluvčí	Bilingvální mluvčí	Bilingvální mluvčí	Monolingvální i Bilingvální mluvčí

Tabulka 5: Rozlišení střídání kódů, výpůjček a přejímek⁵³

Uvedenou tabulku lze podle Boyes Braemové (tamt.) vnímat spíše jako škálu, na které se z jednorázového výskytu cizího prostředku z výchozího jazyka postupně stane opakovaně užívaný prostředek, který je plně začleněn v cílovém jazyce.

Boyes Braemová (tamt.) dále tyto poznatky aplikuje na mluvní komponenty a vytváří přehlednou tabulku, v níž uvádí podmínky pro zařazení mluvního komponentu mezi prostředky střídání kódů, příležitostné výpůjčky nebo ustálené výpůjčky⁵⁴.

⁵¹ V českém prostředí lze dohledat také ekvivalentní termíny neadaptované a adaptované výpůjčky.

⁵² V českém prostředí se termíny výpůjčka a přejímka užívají synonymně, zde jsou uvedeny jako dva odlišné termíny se zřetelem k doslovnému překladu anglické terminologie.

⁵³ Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 121).

⁵⁴ Boyes Braemová zde nerozlišuje ustálené výpůjčky a přejímky.

Střídání kódů	Příležitostné výpůjčky	Ustálené výpůjčky/přejímky
Jednorázový výskyt znaku s mluvním komponentem ve zkoumaném vzorku projevů.	Jednorázový výskyt znaku s mluvním komponentem ve zkoumaném vzorku, nebo výskyt vázaný na specifickou konverzační situaci.	Častý, pravidelný výskyt znaku s mluvním komponentem ve zkoumaném vzorku projevů, daný znak s mluvním komponentem je zachycený u různých mluvčích.
Mluvní komponent může být produkován samostatně bez manuální složky znaku.	Mluvní komponent nemůže být produkován samostatně bez manuální složky znaku.	Mluvní komponent nemůže být produkován samostatně bez manuální složky znaku.
Nelze předpovídat přesný mluvní komponent, se kterým bude znak artikulován.	Nelze předpovídat přesný mluvní komponent, se kterým bude znak artikulován.	Lze předpovídat přesný mluvní komponent, se kterým bude znak artikulován.
Věcný význam mluvního komponentu je shodný s významem slova v mluveném jazyce. Mluvní komponent může obsahovat flexi z mluveného jazyka.	Mluvní komponent zpravidla neobsahuje flexi mluveného jazyka,	Mluvní komponent zpravidla neobsahuje flexi mluveného jazyka.
Mluvní komponent může měnit svou formu podle toho, jak se mění forma manuálního znaku. Výsledkem je simultánní produkce obou jazyků.	V případě, že je manuální složka znaku skloňována, příslušný mluvní komponent se šíří, opakuje, nebo je nahrazen orálním komponentem.	V případě, že je manuální složka znaku skloňována, příslušný mluvní komponent se šíří, opakuje, nebo je nahrazen orálním komponentem.
Mluvní komponent může nahradit existující znak.	Mluvní komponent nenahrazuje existující znak, ale vytváří nový dočasný znak pro označení jevu, který prozatím svůj znak nemá.	Je součástí existujícího znaku v daném znakovém jazyce.
Pokud je mluvní komponent produkován spolu s manuální složkou znaku, jeho výskyt je fakultativní.	Produkce mluvního komponentu je fakultativní, ale může být důležitá k pochopení významu.	Jeho produkce je obligatorní ve specifických kontextech (např. v situacích, kdy je nezbytné užít nepříznačnou formu znaku).
Mluvní komponenty, které užívají bilingvní mluvčí, jejichž dominantním jazykem je znakový jazyk.	Mluvní komponenty, které užívají bilingvní mluvčí, nebo mluvčí na pomezí bilingvismu a monolingvismu, jejichž dominantní jazyk je znakový jazyk.	Mluvní komponenty, které užívají monolingvní i bilingvní mluvčí, jejichž dominantním jazykem je znakový jazyk.

Tabulka 6: Status mluvního komponentu⁵⁵

⁵⁵ Zdroj tabulky: Boyes Braemová (2001, s. 127), originál viz příloha II.

Určení mluvních komponentů jako prostředků střídání jazykových kódů může být z hlediska splnění některých uvedených podmínek problematické, srov. např. obtížně rozeznatelný případ, kdy je daný pohyb úst pevnou součástí znaku a kdy se jedná pouze o koartikulaci slova mluveného jazyka. Také určení mluvního komponentu jako ustálené výpůjčky (popř. přejímky) může být problematické, protože v komunitě neslyšících prakticky neexistují monolingvní mluvčí (každý neslyšící uživatel znakového jazyka nabývá gramotnosti v psané formě mluveného jazyka). Domnívám se, že i vzhledem k těmto argumentům bývají mluvní komponenty nejčastěji nahlíženy jako výpůjčky.

5 Výzkum mluvních komponentů v českém znakovém jazyce

V praktické části práce jsem se rozhodla zaměřit na vybrané oblasti z teoretické části a budu pozorovat, zda dané výsledky výzkumu mluvních komponentů v zahraničních znakových jazycích odpovídají také výsledkům výzkumu v českém znakovém jazyce. Ve vlastním výzkumu jsem se zaměřila především na následující oblasti:

1. forma mluvního komponentu v porovnání se slovem mluveného jazyka (viz kapitolu 2.1 Vztah mluvního komponentu a slova mluveného jazyka);
2. forma mluvního komponentu z hlediska dělení Boyes Braemové (viz kapitolu 2.2 Vzájemný vztah mluvního komponentu a manuální složky znaku);
3. funkce mluvního komponentu odstranění homonymie manuální složky znaku (viz kapitolu 3.2.1 Lexikální a gramatické funkce mluvního komponentu).

5.1 Popis analyzovaného materiálu

Analyzovaný materiál obsahuje celkem 24 náhodně vybraných projevů neslyšících uživatelů českého znakového jazyka. Dvanáct projevů pochází z facebookové skupiny Zábava pro neslyšící v ČR (dále ZNČR), tyto projevy jsou určeny pouze členům skupiny, tj. (v naprosté většině neslyšících) uživatelům českého znakového jazyka. Tyto projevy ve výzkumu zastupují projevy spontánní, nepřipravené. Dvanáct projevů pochází z televizního pořadu Televizní klub neslyšících (dále TKN), jedná se o projevy veřejné, tudíž připravené.

Obě skupiny projevů obsahují podskupiny projevů neslyšících mluvčích pocházejících ze slyšících (dále označeny RS) a neslyšících rodin (dále označeny RN). U mluvčích pocházejících ze slyšících rodin, kde komunikace probíhá primárně v českém jazyce, se předpokládá pozdější osvojení českého znakového jazyka než u mluvčích pocházejících z rodin neslyšících, kde komunikace probíhá primárně v českém znakovém jazyce. Obě zvolené podskupiny obsahují mluvčí ženského i mužského pohlaví.

Analyzovaný vzorek mluvčích byl sestaven z následujících třech věkových kategorií: i) 18–30 let, ii) 31–50 let, iii) 51 a více let. Dané kategorie byly zvoleny s přihlédnutím k věkovému rozložení uživatelů sociální sítě Facebook. Veškerá uvedená kritéria pro výběr mluvčích jsou pro větší přehlednost shrnuta v následující tabulce.

			18 – 29 let	30 – 49 let	50 + let
ZNČR	RN	Muž	1	1	1
		Žena	1	1	1
	RS	Muž	1	1	1
		Žena	1	1	1
TKN	RN	Muž	1	1	1
		Žena	1	1	1
	RS	Muž	1	1	1
		Žena	1	1	1

Tabulka 7: Popis analyzovaného vzorku mluvčích

Jednotliví mluvčí mají rozdílný původ (pochází z různých měst České republiky) a rozdílné vzdělání. Tyto faktory při výzkumu nebyly zohledňovány.

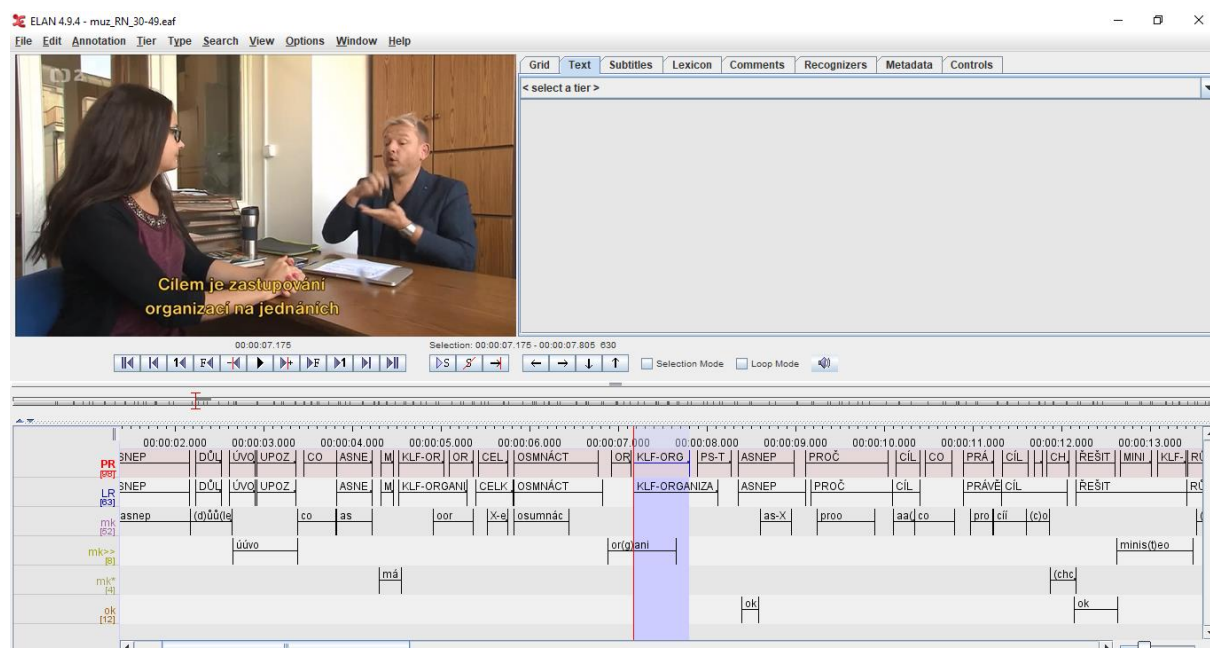
Výzkumný vzorek znaků obsahuje celkem 2 389 znaků, tzn. u 21 projevů bylo zanalyzováno 100 znaků, zbylé tři nahrávky jsou kratší, dvě obsahují 98 znaků a jedna 93 znaků⁵⁶. Subkorpus ZNČR tedy obsahuje 1 200 znaků a subkorpus TKN 1 189 znaků. Veškeré analýzy projevů jsou uvedeny v multimediální příloze této práce.

---

⁵⁶ Počet znaků je odečten z počtu manuálních znaků, které znakuje dominantní ruka mluvčího. Číslovky jsou ve výzkumu zaznamenávány jako jeden znak, stejně tak hláskování pomocí prstové abecedy.

5.2 Popis analýzy

Pro analýzu znaků byl využit program ELAN 4.9.4 (viz obrázek níže), který umožňuje analyzovat videonahrávky.

Obrázek 3: Ukázka analýzy v programu ELAN 4.9.4.

U znaku byla zvlášť analyzována manuální složka a zvlášť pohyby úst. K analýze slouží systém vrstev a podvrstev: hlavními vrstvami byly zvoleny vrstva **Gloss** (vrstva pro zaznamenávání gloss pro manuální složku znaku), vrstva **MK** (vrstva pro zaznamenávání mluvních komponentů) a vrstva **OK** (vrstva pro zaznamenávání orálních komponentů).

V rámci vrstvy Gloss jsou dále rozlišovány dvě podvrstvy: podvrstva **PR**, která slouží pro zaznamenávání manuální složky znaku pravé ruky, a podvrstva **LR**, která slouží pro zaznamenávání manuální složky znaku levé ruky.

V rámci vrstvy MK jsou rozlišovány tři dílčí podvrstvy:

- 1) podvrstva **mk**, která označuje mluvní komponenty, které svou délkou odpovídají jednomu manuálnímu znaku,
- 2) podvrstva **mk>>**, která označuje mluvní komponenty, které se šíří na více manuálních znaků, tzn. šíří se z výchozího znaku (progresivně nebo regresivně) na alespoň polovinu délky přilehlého znaku,
- 3) a podvrstva **mk***, která označuje mluvní komponenty, které se svou formou nápadně odlišují, tj. lze v jejich formě rozeznat flexivní tvar slova českého

jazyka, nebo jsou tvořeny z více slov českého jazyka, nebo jsou na pomezí rozeznatelnosti od orálních komponentů.

V rámci vrstvy OK je rozlišována jediná podvrstva **ok**, ve které jsou zaznamenány orální komponenty. Vzhledem k tomu, že práce se zaměřuje pouze na mluvní komponenty, nejsou orální komponenty v textu nijak specifikovány, v textu jsou označovány pouze za účelem kvantitativního srovnání s mluvními komponenty.

Glosy manuálních znaků ve vrstvě **Gloss** jsou zaznamenávány v kapitálkách pomocí významově blízkého slova nebo slovního spojení českého jazyka. Cílem glosy není vystihnout přesný význam znaku, ani slovní druh znaku, glosy zde složí spíše jako vodítka pro rozpoznání redukovaných mluvních komponentů. Délka glosy označuje dobu produkce manuálního znaku, začátek a konec artikulace jednoho manuálního znaku v proudu řeči určuje tvar ruky příslušného znaku, tzn. artikulace znaku začíná a končí ve chvíli, kdy je rozpoznán tvar ruky znaku.

Glosy mluvních komponentů ve vrstvě **MK** jsou zaznamenávány malými písmeny české abecedy⁵⁷. Zároveň zde byla potřeba zaznamenat také odlišnou (tj. výraznější) artikulaci některých hlásek mluvního komponentu, pro tyto potřeby jsou takové hlásky označovány kapitálkami. Hlásky, které nelze jednoznačně odezřít, jsou uvedeny v kulatých závorkách.

V zaznamenávání údajů v jednotlivých vrstvách v ELANu byly užity i další zkratky a symboly. Seznam těchto zkratk a symbolů je společně s vysvětlením významu a příkladu užití uveden v příloze.

5.3 Výsledky analýzy – forma mluvního komponentu

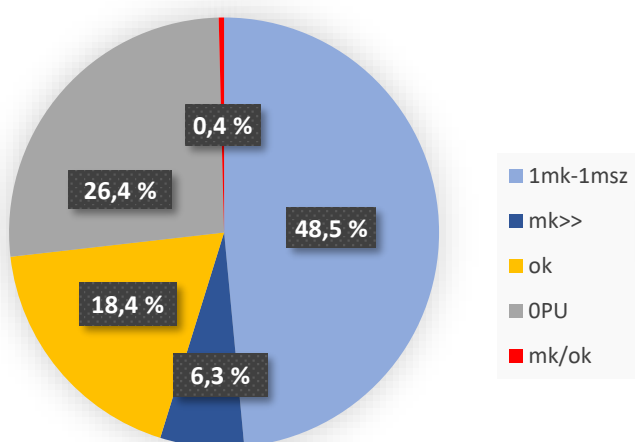
5.3.1 Procentuální zastoupení mluvních komponentů v projevech

V daném subkorpusu znaků ze ZNČR (tj. 1200 znaků) bylo zachyceno celkem 662 mluvních komponentů, z toho 582 případů artikulace jednoho mluvního komponentu s jedním manuálním znakem a 75 případů artikulace šířícího se mluvního komponentu přes dva a více manuálních znaků. Dále v tomto subkorpusu bylo zachyceno celkem 221 orálních komponentů, tzn. výskyt mluvních komponentů je v porovnání s výskytem orálních komponentů až 3krát vyšší.

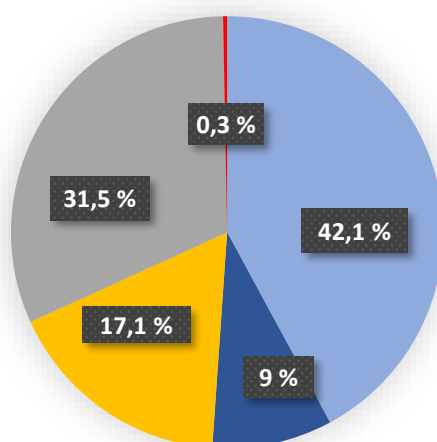
---

⁵⁷ Pro zaznamenávání mluvních komponentů nebyla užita fonetická transkripce, nýbrž grafémy české abecedy, včetně i/y. Daný záznam tak lépe odkazuje ke slovům, ze kterých jsou mluvní komponenty odvozeny.

V daném subkorpusu znaků z projevů z TKN (tj. 1 189 znaků) bylo zachyceno celkem 611 mluvních komponentů, z toho 500 případů artikulace jednoho mluvního komponentu s jedním manuálním znakem a 107 případů artikulace šířícího se mluvního komponentu přes dva a více manuálních znaků. V tomto subkorpusu bylo dále zachyceno celkem 203 orálních komponentů, tzn. výskyt mluvních komponentů je v porovnání s výskytem orálních komponentů až 3krát vyšší obdobně jako v subkorpusu ZNČR. Pro přehlednost jsou níže uvedeny grafy, ve kterých jsou výsledky analýzy zachyceny procentuálně.

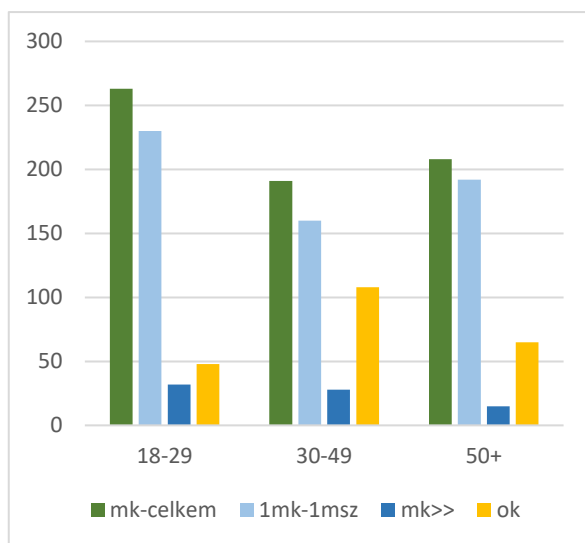
Obrázek 4: ZNČR – rozložení pohybů úst

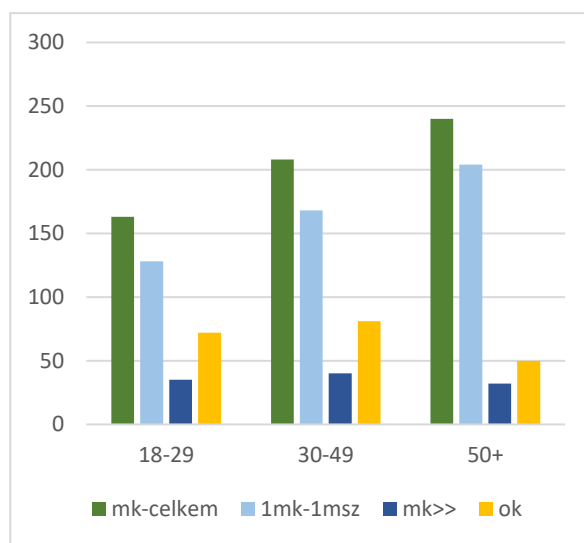
Obrázek 5: TKN – rozložení pohybů úst

Z analýzy vyplývá, že v obou zkoumaných subkorpusech jsou mluvní komponenty nejčastějším pohybem úst, v subkorpusu ZNČR se vyskytovali společně s 54,8 % manuálních znaků a v subkorpusu TKN s 51,1 % manuálních znaků. V grafu jsou zanesené i případy pohybů úst, které jsem nebyla schopná jednoznačně identifikovat jako mluvní nebo orální komponenty (tj. mk/ok). Počet takových případů je však z hlediska analyzovaného korpusu zcela zanedbatelný.

V případě, že u daných skupin projevů nerozlišujeme věkové kategorie, jsou výsledky obou skupin víceméně vyrovnané. Zaměříme se nyní na jednotlivé věkové skupiny zvlášť:

Obrázek 6: ZNČR – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

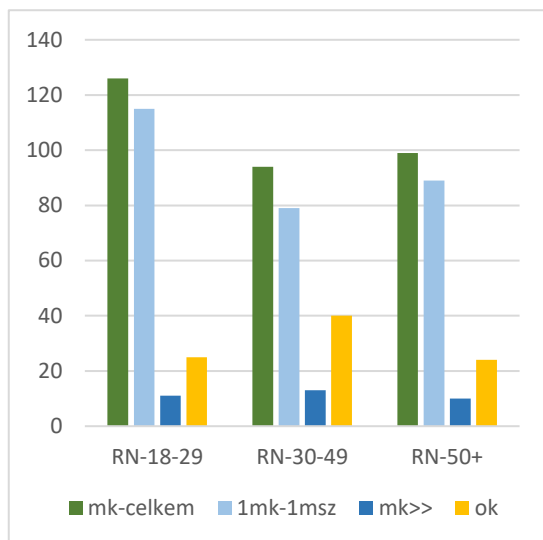
Obrázek 7: TKN – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

Jak naznačují výše uvedené grafy, největší rozdíl ve výskytu mluvních komponentů je u neslyšících nejmladší generace, tj. věkové kategorie 18–29 let. Zatímco v projevech ze ZNČR bylo zachyceno 263 mluvních komponentů (tj. 66 % znaků obsahuje mluvní komponent), v projevech z TKN pouze 163 mluvních komponentů (tj. 41 % znaků obsahuje mluvní komponent). Projevy z TKN tak obsahují o 25 % méně znaků s mluvním komponentem, než projevy ze ZNČR.

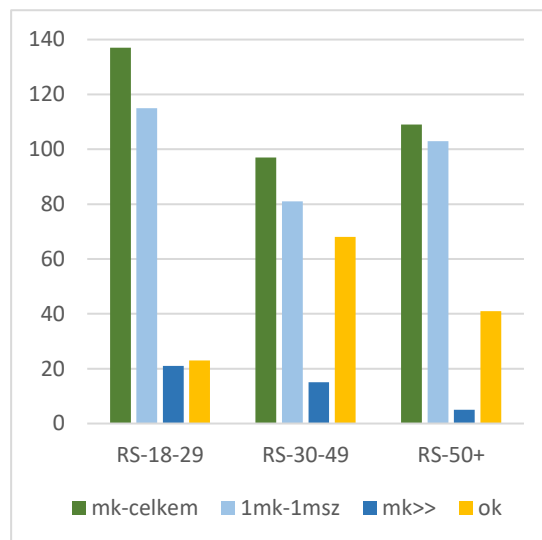
Naopak nejmenší rozdíl ve výskytu mluvních komponentů ukazuje střední věková kategorie, v projevech ZNČR jsou mluvní komponenty zastoupeny ve 48 % znaků a v projevech TKN v 52 %. Výsledný rozdíl 4 % je zanedbatelný.

Neslyšící z věkové kategorie 50 + jisté rozdíly v četnosti užívání mluvních komponentů také vykazují, výsledný rozdíl 8 % však není markantní, srov. 52% zastoupení mluvních komponentů v projevech ZNČR a 60% zastoupení v projevech TKN.

Dále lze projevy neslyšících v jednotlivých subkorpusech analyzovat podle toho, zda se jedná o neslyšící pocházející z rodin slyšících nebo neslyšících. Zaměříme se nejprve na projevy ze subkorpusu ZNČR. Pokud mezi sebou porovnáme mluvčí stejné věkové kategorie, zjistíme, že rodinné jazykové zázemí na užití mluvních komponentů nemá žádný vliv. Rozdíl užití mluvních komponentů nepřesahuje hodnotu 5 %. Výsledky zachycují grafy uvedené níže:

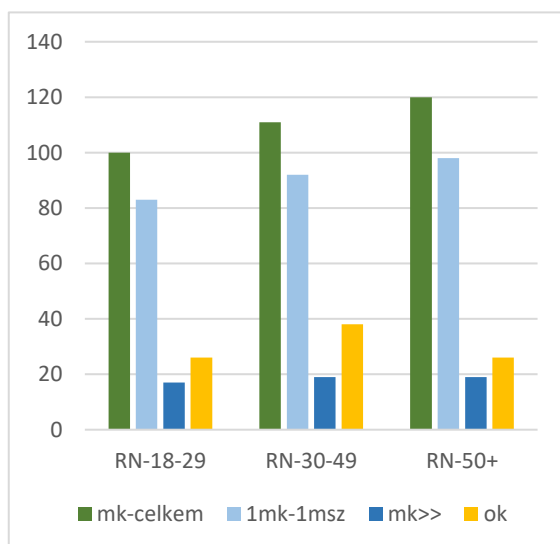

Obrázek 8: ZNČR, slyšící rodiče – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

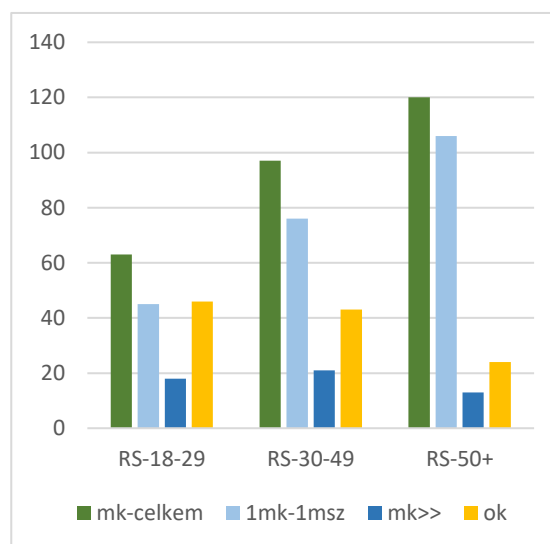

Obrázek 9: ZNČR, neslyšící rodiče – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

Totéž se ovšem nedá tvrdit o projevech subkorpusu TKN. Zde jsou nejvíce patrné rozdíly opět u nejmladších neslyšících. Neslyšící z neslyšících rodin použili celkem 100 mluvních komponentů (tj. u 50 % znaků) a neslyšící ze slyšících rodin pouze 63 mluvních komponentů (tj. u 33 % znaků). Neslyšící z neslyšících rodin tak užili o 18 % méně znaků s mluvními komponenty. Zbylé věkové kategorie opět nevykazují velké rozdíly. Výsledky zachycují grafy níže:

Obrázek 10: TKN, neslyšící rodiče – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

Obrázek 11: TKN, slyšící rodiče – rozložení pohybů úst v jednotlivých věkových kategoriích

Výše je uvedené porovnání srovnává výsledky neslyšících z neslyšících a ze slyšících rodin v rámci jednotlivých subkorpuseů zvlášť. Nyní se zaměřím na porovnání výsledků a) neslyšících z neslyšících rodin v obou zvolených subkorpusech (viz graf ZNČR – RN a graf TKN – RN) a následně b) neslyšících ze slyšících rodin (viz graf ZNČR – RS a graf TKN – RS).

- a) Největší rozdíly jsou zaznamenány opět u nejmladší věkové kategorie. V subkorpusu ZNČR užili nejmladší neslyšící mluvní komponent v 65 % znaků (tj. 129 výskytů) a v TKN v 50 % znaků (tj. 100 výskytů). Neslyšící ze ZNČR tak užívají o 15 % více znaků s mluvními komponenty. Naproti tomu střední a starší věková kategorie neslyšících ze ZNČR užívá shodně o 10 % méně znaků s mluvními komponenty než neslyšící z příslušných věkových kategorií z TKN.
- b) Také v případě neslyšících ze slyšících rodin jsou největší rozdíly zaznamenány u nejmladší věkové kategorie. Zde neslyšící ze ZNČR užívají až o 36 % znaků s mluvním komponentem více než neslyšící z TKN. Naproti tomu střední i starší věková kategorie neslyšících ZNČR užívá v porovnání s TKN méně mluvních komponentů, avšak v případě střední věkové kategorie je tento rozdíl pouhé 1 % a v případě starší věkové kategorie 7 %.

Na základě výše uvedených analýz tedy lze tvrdit, že nejvíce rozkolísanou věkovou kategorií jsou nejmladší neslyšící. Ti v subkorpusu ZNČR tvoří skupinu, která v porovnání s ostatními věkovými kategoriemi užívá nejvíce mluvních komponentů, naproti tomu v subkorpusu TKN tvoří skupinu, která s porovnáním s ostatními věkovými kategoriemi mluvní komponenty užívá nejméně. Pokud se zaměříme pouze na porovnávání mladších neslyšících, neslyšící ze slyšících rodin ze subkorpusu TKN jsou z celého výzkumu skupina, která užívá mluvní komponenty nejméně.

Uvedené výsledky lze interpretovat tak, že neslyšící nejmladší věkové kategorie mluvní komponenty vnímají jako prvek, který do znakového jazyka nepatří, a proto se v případě veřejných připravených projevů snaží jeho užití eliminovat. Interpretací bychom mohli najít jistě více, avšak vzhledem k omezenému množství zkoumaných projevů by mohly být zavádějící.

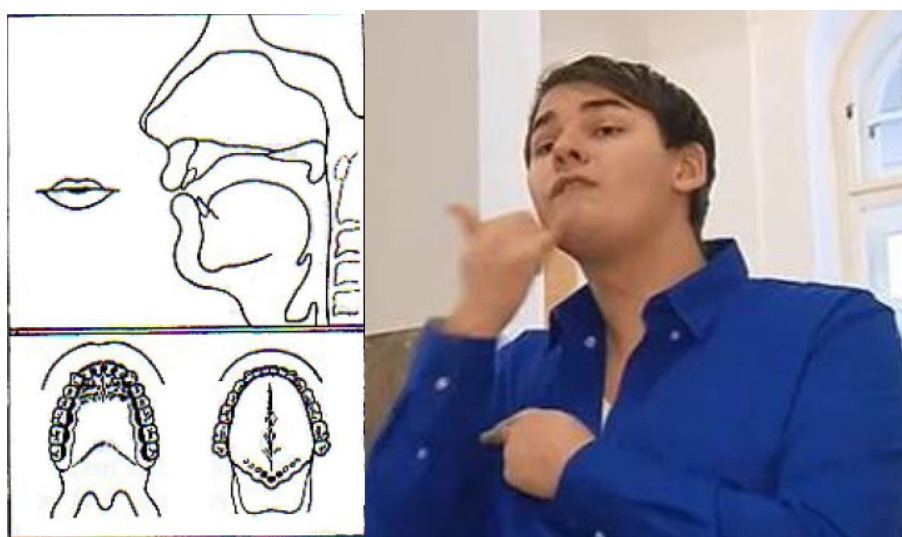
5.3.2 Redukce a změny artikulace některých hlásek

Ve výzkumu jsou zachyceny hlásky, které lze v projevu neslyšících mluvčí odezřít. Vzhledem k povaze artikulace některých hlásek však mnohdy nelze s jistotou tvrdit, zda daná hláska byla či nebyla artikulována. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla procentuálně nevyčíslovat počet

redukovaných a neredukovaných mluvních komponentů. I bez procentuálního vyčíslení však lze tvrdit, že redukce je výrazným rysem, který se objevuje u všech zkoumaných projevů, míra a způsob redukce mluvních komponentů se zdá být ovlivněná idiolektem jednotlivých mluvčích.

Ve výzkumu jsou zachycené také případy, ve kterých je artikulace některých hlásek pozměněna. Určité modifikace hlásek jsou zaznamenány u všech mluvčích, každý mluvčí však modifikuje jiné hlásky, dané modifikace přitom neužívá systematicky. I přes to lze u některých mluvčích pozorovat určité tendence v artikulaci některých hlásek. V obou zkoumaných skupinách se nejčastěji objevovala modifikace hlásek [v], [b] a [š]. Na obrázcích níže lze porovnat běžnou artikulaci hlásky v mluveném jazyce a modifikovanou artikulaci v českém znakovém jazyce:

- [v] je souhláska retozubná, její artikulace v mluveném jazyce je založená na vytvoření částečné překážky, tj. úžiny mezi horními řezáky a spodním rtem, přes kterou prochází vzduchový proud (Palková, 1994, s. 227). Rozdílná artikulace v českém znakovém jazyce této hlásky spočívá v jasně viditelných horních řezácích, které zpravidla zakrývají celý spodní ret.

Obrázek 12: Artikulace hlásky [v] v mluveném jazyce (vlevo)⁵⁸ a posunutá artikulace hlásky [v] v českém znakovém jazyce (vpravo)

⁵⁸ Zdroj obrázku: Palková (1994, s. 227).

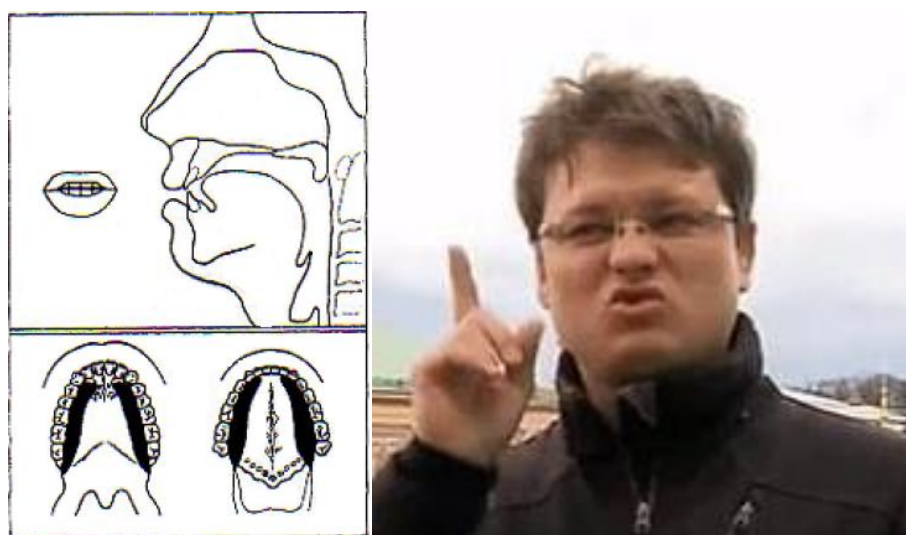
- [b] je souhláska obouretná, její artikulace v mluveném jazyce spočívá ve vytvoření přehrady, která je tvořena závěrem rtů. Tato přehrada je následně zrušena pohybem artikulačních orgánů (Palková, 1994, s. 223). Rozdílná artikulace v českém znakovém jazyce spočívá ve viditelném nafouknutí jedné nebo obou tváří.

Obrázek 13: Artikulace hlásky [b] v mluveném jazyce (vlevo)⁵⁹ a posunutá artikulace hlásky [b] v českém znakovém jazyce (vpravo)

⁵⁹ Zdroj obrázku: Palková (1994, s. 223).

- [š] je souhláska zadodásňová, její artikulace v mluveném jazyce je založená na vytvoření částečné překážky, tj. úžiny mezi horními a spodními řezáky, přes kterou prochází vzduchový proud (Palková, 1994, s. 229). Odlišnost artikulace v českém znakovém jazyce spočívá ve zřetelném vyšpulení rtů. K vizuálně podobné nebo dokonce stejné artikulaci dochází i při artikulaci modifikované hlásky [č], [ž] a [ř].

Obrázek 14: Artikulace hlásky [š] v mluveném jazyce (vlevo)⁶⁰ a posunutá artikulace hlásky [š] v českém znakovém jazyce (vpravo)

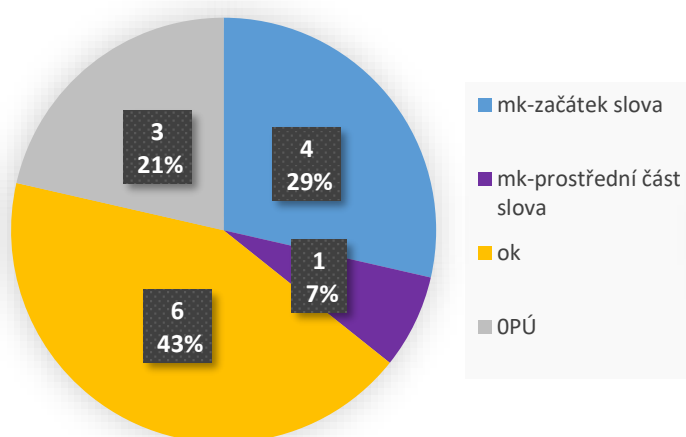
Sledování dané problematiky nebylo primárním cílem tohoto výzkumu, pro její měření nebyly zvoleny přesné metody, anotování těchto jevů probíhalo spíše intuitivně. Z těchto důvodů by bylo vhodné se na danou problematiku zaměřit znovu v samostatném výzkumu.

⁶⁰ Zdroj obrázku: Palková (1994, s. 229).

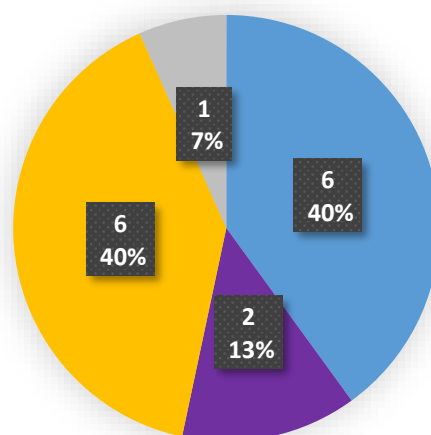
5.3.3 Analýza znaku neslyšící

V průběhu analýzy bylo zjištěno, že téměř každá videonahrávka neslyšících mluvčích obsahuje znak NESLYŠÍCÍ. Vzhledem k vysoké četnosti užití tohoto znaku a také k značné variantnosti pohybů úst, se kterými byl znak NESLYŠÍCÍ artikulován, se nabízelo daný znak hlouběji zanalyzovat.

V celkovém korpusu dat se tento znak vyskytl celkem 29× v celkem 21 projevech, u 10 mluvčích ZNČR byl daný znak zachycen 14×, u 11 mluvčích TKN 15 ×. Variantnost pohybů úst se objevuje jednak různorodém užití úst (tj. užití mluvního komponentu, orálního komponentu nebo žádného pohybu úst), jednak v různorodých formách mluvního komponentu. Zaměříme se nejprve na četnost užití pohybů úst, ta je znázorněna na grafech níže:

Obrázek 15: ZNČR – pohyby úst ve znaku NESLYŠÍCÍ

Obrázek 16: TKN – pohyby úst ve znaku NESLYŠÍCÍ

Z výzkumu vyplývá, že znak NESLYŠÍCÍ je v obou zkoumaných subkorpusech ZNČR a TKN nejčastěji artikulován s mluvními, nebo orálními komponenty, přičemž v projevech ze ZNČR lehce převažuje užití orálních komponentů a v projevech z TKN lehce převažuje užití komponentů mluvních.

Mluvní komponenty mají vždy redukovanou formu, nejčastěji se jedná o redukci na první segment slova. Konkrétní tvary mluvních komponentů, které jsou artikulovány se znakem NESLYŠÍCÍ, jsou zaznamenány v tabulce níže. Na první pohled si lze všimnout, že ve veřejných projevech z TKN je variantnost formy mluvních komponentů vyšší než v případech projevů ze ZNČR.

Typ redukce	Mluvní komponent	Počet výskytů v ZNČR	Počet výskytů v TKN
začátek slova	>nes<	2	1
	>ness<	1	1
	>nes(ly)<	1	–
	>ne<	–	2
	>neš<	–	1
	>(n)esyš<	–	1
Prostřední část slova	>is<	1	–
	>syš<	–	1
	>//ší//<	–	1

Tabulka 8: Analýza mluvních komponentů znaku NESLYŠÍCÍ

Pokud se podrobněji zaměříme na zachycené mluvní komponenty, zjistíme, že některé z nich se liší jen nepatrně (tj. >nes<, >ness< a >nes(ly)<), v běžném projevu by dané rozdíly bylo jen velmi obtížné zachytit. Další zachycené mluvní komponenty lze jednodušeji rozeznat na základě vizuálně čitelnější artikulace hlásek [s] a [š], takové mluvní komponenty jsou však zachyceny vždy pouze v jednom případě.

V získaných datech lze také pozorovat rozrůzněné užití pohybů úst u jednotlivých mluvčích v rámci jednoho projevu. Sledovaný znak NESLYŠÍCÍ užilo ve svém projevu více než jednou 6 mluvčích, přičemž 4 mluvčí artikulovali daný znak v jednom projevu s různými pohyby úst. s jiným pohybem úst. Nelze vyloučit, že užití toho kterého mluvního komponentu, nebo užití orálního komponentu, popř. žádného pohybu úst, nějakým způsobem upravuje drobné nuance ve významu znaku. Jan Wirth v ústním sdělení potvrzuje, že artikulací znaku NESLYŠÍCÍ s orálním komponentem nabývá znak významu ‚hrdý neslyšící‘, kdežto artikulací s mluvním komponentem může mluvčí vyjadřovat obecně jedince se sluchovým postižením.

5.4 Výsledky analýzy – funkce mluvního komponentu

Ze všech funkcí, které jsou uvedeny v teoretické části práce (viz kapitolu 3 Funkce mluvního komponentu), jsem se zaměřila na nejčastěji zmiňovanou neredundantní funkci – **Odstranění homonymie manuální složky znaku / derivování nové lexikální jednotky** (viz podkapitulu 3.2.1 Lexikální a gramatické funkce mluvních komponentů).

V daném korpusu 2 389 manuálních znaků dominantní ruky jsem vypočetla dvojice nebo trojice znaků, které mají shodnou manuální složku a liší se pouze v pohybu úst. Jejich seznam uvádím v abecedním pořadí níže. Veškeré fotografie níže jsou excerpovány z videonahrávek uvedených v příloze IV.

BELGIE – JZ-JANA

Obrázek 17: Znak BELGIE

Gloss: BELGIE

MK: >Belgie<

ZNČR; žena_RS_50+; čas: 00:00:13.211 – 00:00:13.771

Tabulka 18: Znak JZ-JANA

Gloss: JZ-JANA

MK: >(j)ana<

ZNČR; muz_RN_18-30; čas: 00:00:09.495 – 00:00:09.995

CENA – DŮLEŽITÝ – HLAVNÍ

Obrázek 19: Znak CENA

Gloss: CENA

MK: ---

ZNČR; muz_RN_50+; čas: 00:00:45.945 – 00:00:46.035

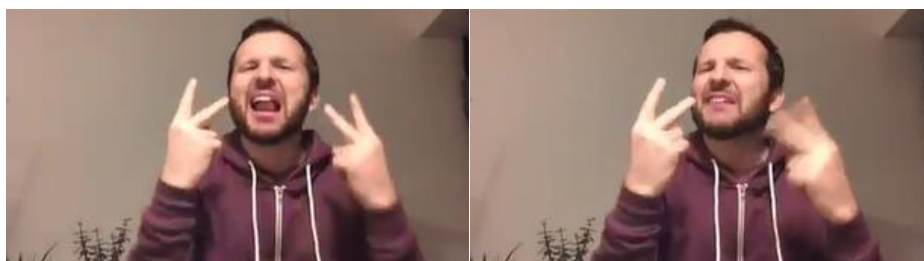

Obrázek 20: Znak DŮLEŽITÝ

Gloss: DŮLEŽITÝ

MK: >důle<

ZNČR; zena_RN_50+; čas: 00:00:26.850 – 00:00:27.140

Obrázek 21: Znak HLAVNÍ

Gloss: HLAVNÍ

MK: (h)lav

ZNČR; muz_RN_18-30, čas: 00:00:11.780 – 00:00:12.240

DOBRÝ – SPRÁVNÝ

Obrázek 22: Znak DOBRÝ

Gloss: DOBRÝ

MK: >(d)obře<

ZNČR; muz_RS_20-30; čas: 00:00:05.150 – 00:00:06.300

Obrázek 23: Znak SPRÁVNÝ

Gloss: SPRÁVNÝ

MK: >-sprav<

ZNČR; muz_RS_20-30; čas: 00:00:12.070 – 00:00:12.520

HRAČKA/HRAČKY – HRÁT_SI

Obrázek 24: Znak HRAČKA/HRAČKY

Gloss: HRAČKA/HRAČKY

MK: >(hr)ačk(k)y<

ZNČR; zena_RN_18-29; čas: 00:00:45.536 – 00:00:46.736

Obrázek 25: Znak HRÁT_SI

Gloss: HRÁT_SI

MK: >(h)rát<

TKN; muz_RN_50+; čas: 00:00:12.880 – 00:00:13.530

KÓD – POVOLÁNÍ

Obrázek 26: Znak KÓD

Gloss: KÓD

MK: >(k)o<

ZNČR; zena_RS_30–49; čas: 00:00:59.960 – 00:01:00.250

Obrázek 27: Znak POVOLÁNÍ

Gloss: POVOLÁNÍ

MK: >povo<

TKN; muz_RS_30–49; čas: 00:00:12.760 – 00:00:13.200

LÉKAŘ/DOKTOR – OZNÁMIT

Obrázek 28: Znak LÉKAŘ/DOKTOR

Gloss: LÉKAŘ/DOKTOR

MK: >lé(k)a<

TKN; muz_RS_18–29; čas: 00:00:02.720 – 00:00:03.340

Obrázek 29: Znak OZNÁMIT

Gloss: OZNÁMIT

MK: ---

ZNČR; muz_RN_50+; čas: 00:00:04.190 – 00:00:04.570

SZ-OBJEV – VÝSLEDEK

Obrázek 30: Znak SZ-OBJEV

Gloss: SZ-OBJEV

OK: ok

ZNČR; zena_RN_18-29; čas: 00:01:02.236 – 00:01:02.956

Obrázek 31: Znak VÝSLEDEK

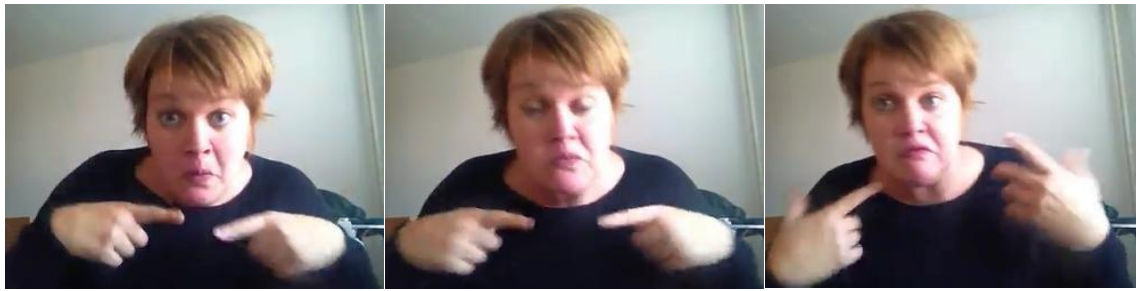
Gloss: VÝSLEDEK

MK: >výs-<

ZNČR; muz_RS_20-30; čas: 00:00:11.170 – 00:00:12.010

POUŽÍVAT – ŽIVOT

Obrázek 32: Znak POUŽÍVAT

Gloss: POUŽÍVAT

MK: >požív<

ZNČR; zena_RS_30-50; čas: 00:00:35.660 – 00:00:36.130

Obrázek 33: Znak ŽIVOT

Gloss: ŽIVOT

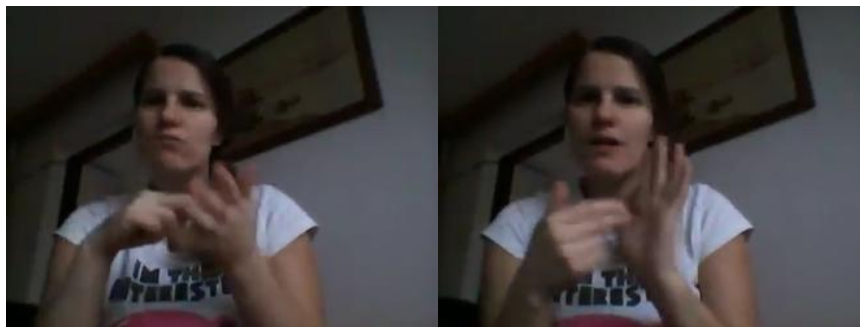
MK: >živo-<

ZNČR; muz_RN_18-30; čas: 00:01:16.190 – 00:01:16.884

PROBLÉM – TECHNIKA

Obrázek 34: Znak PROBLÉM

Gloss: PROBLÉM

MK: >(p)roblem<

ZNČR; zena_RN_18-29; čas: 00:00:22.506 – 00:00:23.276

Obrázek 35: Znak TECHNIKA

Gloss: TECHNIKA

MK: >tee(ch)nik<

ZNČR; zena_RS_30-50; čas: 00:00:23.860 – 00:00:24.470

ŠKOLA – TŘÍDA

Obrázek 36: Znak ŠKOLA

Gloss: ŠKOLA

MK: >škoola<

TKN; muz_RS_50+; čas: 00:00:40.635 – 00:00:41.008

Obrázek 37: Znak TŘÍDA

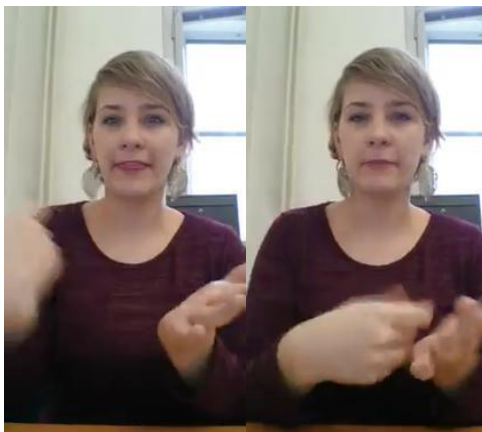
Gloss: TŘÍDA

MK: >(t)řída<

TKN; muz_RS_50+; čas: 00:00:47.947 – 00:00:49.407

TYP – ZNAMENAT

Obrázek 38: Znak TYP

Gloss: TYP

MK: >Typ<

ZNČR; zena_RS_20-30; čas: 00:00:32.410 – 00:00:32.700

Obrázek 39: Znak ZNAMENAT

Gloss: ZNAMENAT

MK: >///zm//<

TKN; muz_RN_18-29; čas: 00:00:05.540 – 00:00:05.690

Z uvedeného seznamu je zřejmé, že mluvní komponent v uvedených dvojicích a znaků odstraňuje homonymii manuálně shodných znaků. V některých případech jsou znaky sémanticky příbuzné (tj. DŮLEŽITÝ – HLAVNÍ; DOBRÝ – SPRÁVNÝ; HRAČKA/HRAČKY – HRÁT_SI; ŠKOLA – TŘÍDA), tzn. pomocí změny mluvního komponentu se z jednoho znaku derivuje znak nový. Ostatní dvojice znaků nepochází ze stejné sémantické kategorie.

Ve výše zmíněných případech lze vnímat mluvní komponent jako obligatorní součást znaku, protože má zásadní podíl na významu znaku. Na druhou stranu však vyvstává otázka, zda daný význam znaku dostatečně neurčuje kontext výpovědi, v takových případech mluvní komponent obligatorní není (viz znak CENA, MK ---, muz_RN_50+; čas: 00:00:45.945 – 00:00:46.035). Takové znaky by proto mohly být vnímané jako homonyma.

Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala mluvními komponenty v českém znakovém jazyce. V teoretické části práce byly shrnuty poznatky z české a anglicky psané literatury týkající se formy, funkce a statusu mluvního komponentu ve znakovém jazyce. Praktická část práce byla věnována výzkumu mluvních komponentů v českém znakovém jazyce.

Materiálovými východisky pro výzkum byly videonahrávky neslyšících mluvčí českého znakového jazyka z facebookové skupiny Zábava pro neslyšící v ČR a z televizního pořadu Televizní klub neslyšících. Výzkumný vzorek neslyšících mluvčí byl sestaven ze tří věkových kategorií: mladší věková kategorie (18–29 let), střední věková kategorie (30–49 let) a starší věková kategorie (50 let a více); se zřetelem k jazyku rodiny, ze které neslyšící mluvčí pochází, tzn. z neslyšící rodiny komunikující primárně v českém znakovém jazyce (RN), anebo ze slyšící rodiny komunikující primárně v českém jazyce (RS).

Z výzkumu formy mluvního komponentu vyplynuly následující závěry:

1. Mluvní komponenty byly v obou zkoumaných subkorpusech nejčastějším pohybem úst.
2. Z hlediska věkové kategorie byla v procentuálním zastoupení mluvních komponentů v projevu
  - a. mladší věková kategorie nejméně konzistentní, projevy z TKN obsahovaly o 25 % méně mluvních komponentů než projevy ze ZNČR,
  - b. střední věková kategorie nejvíce konzistentní, tato skupina vykazovala v obou subkorpusech podobné výsledky,
  - c. starší věková kategorie vykazující drobné rozdíly, kdy projevy z TKN obsahovaly o 8 % více znaků s mluvními komponenty než projevy ze ZNČR.

Dané výsledky interpretuji tak, že neslyšící mladší věkové kategorie jsou na artikulaci mluvních komponentů ve veřejných připravených projevech mnohem více „opatrni“. Tato „opatrnost“ zřejmě pramení ze stále zakořeněného negativní postoje k mluvním komponentům. Naopak starší generace má zřejmě užívání mluvních komponentů spojené s „vyšší varietou“ znakového jazyka, a proto ve veřejných projevech užívá mluvních komponentů více.

3. Z hlediska preferované komunikace uvnitř rodiny byly zaznamenány

- a. malé rozdíly v rámci porovnání uvnitř jednotlivých subkorpusů se zřetelem ke zkoumaným věkovým kategoriím (kromě mladší věkové kategorie projevů TKN⁶¹ zde nebyl větší rozdíl než 6 %).

Z výsledků výzkumu vyplývá, že jazyk rodiny nemá žádný vliv na četnost užívání mluvních komponentů v projevu.

Dále z výzkumu formy mluvního komponentu vyplynulo, že všichni mluvčí redukují a modifikují hlásky mluvních komponentů. Jako ilustrační příklady modifikace byly vybrány tři nejčastěji modifikované hlásky, tj. hlásky [v], [b] a [š]. Modifikace hlásky [v] spočívá v jasné viditelných horních řezácích, které zpravidla zakrývají celý spodní ret; modifikace hlásky [b] ve viditelném nafouknutí jedné nebo obou tváří a modifikace hlásky [š] ve zřetelném vyšpuení rtů.

Z celkového korpusu znaků byly posléze excerpovány všechny výskyty znaku NESLYŠÍCÍ. Ze vzorku 29 znaků bylo zachyceno celkem 13 výskytů znaků s mluvním komponentem, 12 výskytů s orálním komponentem a 4 výskyty bez pohybu úst. Všechny zachycené mluvní komponenty znaku byly redukovány, nejčastěji se jednalo o redukci na začátek slova. Z konzultace s neslyšícími vyšlo najevo, že s orálním komponentem znak nabývá významu ‚hrdý neslyšící‘, kdežto s mluvním komponentem má význam obecně ‚sluchově postiženého člověka‘.

V oblasti funkce mluvních komponentů byla práce soustředěna na excerpci tzv. manuálních homonym, z celkového korpusu se podařilo excerpovat 11 minimálních párů, jejichž artikulace se liší pouze v pohybu úst (a alespoň jeden ze znaků obsahuje mluvní komponent).

Uvedený výzkum mluvních komponentů v českém znakovém jazyce jistě není vyčerpávající, ba právě naopak – otevírá celou řadu otázek, potažmo možností, kam se lze v dalších výzkumech ubírat. Z analyzovaného vzorku by bylo možné z hlediska formy rozpracovat šířící se mluvní komponenty, detailněji popsat, jakým způsobem dochází k redukci mluvních komponentů, nebo se zaměřit na typologii znaků, se kterými jsou nejčastěji mluvní komponenty artikulovány. Z hlediska funkce by bylo jistě možné ověřit, zda se i ostatní funkce popsané v kapitole 3 Funkce mluvního komponentu v českém znakovém jazyce realizují.

---

⁶¹ Mladší věková kategorie subkorpusu TKN vykazovala užití o 18 % více znaků s mluvním komponentem u RN než u RS.

Použitá literatura

BANK, Richard, Onno CRASBORN a Roeland VAN HOUT. Alignment of two languages: The spreading of mouthings in Sign Language of the Netherlands. *International Journal of Bilingualism* [online]. 2013, **19**(1), 40–55 [cit. 2018-05-11]. DOI: 10.1177/1367006913484991. ISSN 1367-0069. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1367006913484991>.

BERGMAN, Brita & Lars WALLIN. A preliminary analysis of visual mouth segments in Swedish Sign Language. In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 51–66. ISBN 3-927731-83-8.

BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. Introduction. In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 1–7. ISBN 3-927731-83-8.

BOYES BRAEM, Penny. Function of the mouthings in the signing of Deaf early and late learners of Swiss German Sign Language (DSGS). In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 99–131. ISBN 3-927731-83-8.

CRASBORN, Onno A., Els VAN DER KOOIJ, Dafydd WATERS, Bencie WOLL a Johanna MESCH. Frequency distribution and spreading behavior of different types of mouth actions in three sign languages. *Sign Language & Linguistics* [online]. 2008, **11**(1), 45-67 [cit. 2018-05-11]. DOI: 10.1075/sll.11.1.04cra. ISSN 1387-9316. Dostupné z: <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/sll.11.1.04cra>.

EBBINGHAUS, Horst a Jens HESSMANN. German Words in German Sign Language: Theoretical Considerations Prompted by an Empirical Finding. In: PRILLWITZ, Siegmund a Tomas VOLLHABER. *Current Trends in European Sign Language Research, Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research, Hamburg July 26-29, 1989*. Hamburg: Signum-Verlag, 1990, s. 97-112. ISBN 10: 392773103X.

JOHNSTON, Trevor, Jane VAN ROEKEL a Adam SCHEMBRI. On the Conventionalization of Mouth Actions in Australian Sign Language. *Language and Speech* [online]. 2015, **59**(1),

3-42 [cit. 2018-05-11]. DOI: 10.1177/0023830915569334. ISSN 0023-8309. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0023830915569334>.

MACUROVÁ, Alena a Radka NOVÁKOVÁ. Poznáváme český znakový jazyk: Český znakový jazyk v kontaktu. *Speciální pedagogika*. 2008, **18**(4), 278-298.

MACUROVÁ, Alena. Jazyk a hluchota. *Slovo a slovesnost*. 2001, **62**(2), 92-104.

MACUROVÁ, Alena. Nemanuální prostředky ve znakových jazycích: stručné poznámky úvodem. *Speciální pedagogika*. 2012, **22**(1), 13-19.

MACUROVÁ, Alena. Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka: Poznámky k diskusi. *Speciální pedagogika*. 2001, **1996**(1), 5-19.

MAREŠ, Jindřich. *Orální komponenty v českém znakovém jazyce*. Praha, 2011. Bakalářská práce. FF, UK.

MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Simultánnost v českém znakovém jazyce*. Praha, 2007. Diplomová práce. FF, UK.

NOVÁKOVÁ, Radka. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. Praha, 2009. Diplomová práce. FF, UK.

PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN 80-7066-843-1.

RAINÒ, Päivi. Mouthings and mouth gestures in Finnish Sign Language (FinSL). In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 41–49. ISBN 3-927731-83-8.

ŘÍHOVÁ, Nikola. *Mluvní komponent ve znakových jazycích*. Praha, 2006/2007. Seminární práce. FF, UK.

SCHERMER, Trude M. *In Search of a Language: Influences of Spoken Dutch on Sign Language of the Netherlands*. Delft: Eburon, 1990. ISBN 90-5166-155-X.

SUTTON-SPENCE, Rachel & Bencie WOLL. *The linguistics of British Sign Language: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

VOGT-SVENDSEN, Marit. A Comparison of Mouth Gestures and Mouthing in Norwegian Sign Language (NSL). In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth. The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 9–40. ISBN 3-927731-83-8.

WOLL, Bencie. The sign that dares to speak its name: Echo phonology in British Sign Language (BSL). In: BOYES BRAEM, Penny & Rachel SUTTON-SPENCE. (eds.) *The Hands Are The Head of The Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum-Verl, 2001. s. 87–98. ISBN 3-927731-83-8.

ZESHAN, Ulrike. Hand, head, and face: Negative constructions in sign languages. *Linguistic Typology* [online]. 2004, **8**(1), 1-58 [cit. 2018-05-11]. DOI: 10.1515/lity.2004.003. ISSN 1430-0532. Dostupné z: <https://www.degruyter.com/view/j/lity.2004.8.issue-1/lity.2004.003/lity.2004.003.xml>.

Přílohy:

Příloha I

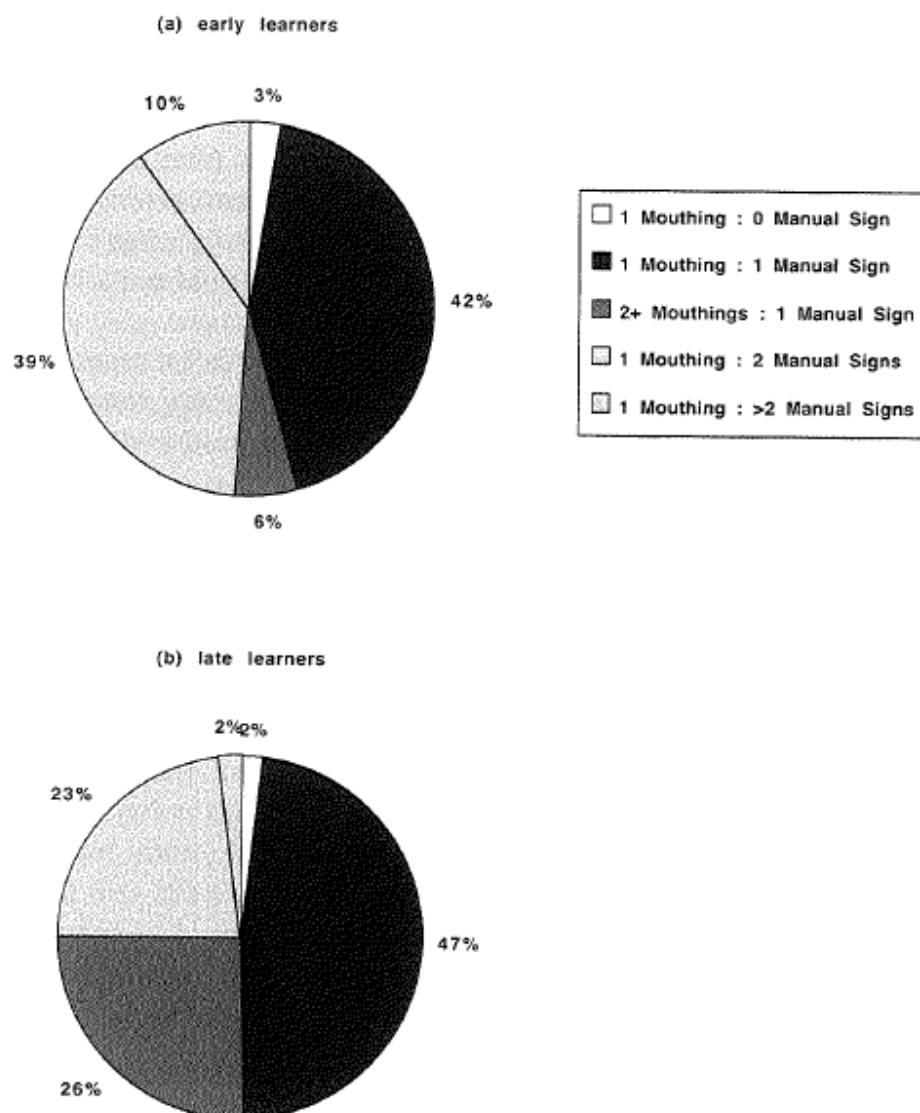

Figure 2: Techniques for co-ordinating mouthings and manual signs used by (a) early learners and (b) late learners

Příloha II

Categories of Mouthing used for lexical purposes		
‘code-switching’	‘nonce borrowing’	‘established borrowing’ / ‘loanword’
A one-time occurrence across the corpus	A one-time occurrence, or occurrence confined to a specific time and conversation	Frequent and regular occurrences accompanying a specific manual sign in a large corpus of several different signers
Can be produced with no accompanying manual sign	Is not produced without manual sign	Is not produced without manual sign
The exact mouthing cannot be predicted	The exact mouthing cannot be predicted	The exact mouthing form, or small set of forms, can be predicted
The semantic patterning of the mouthing will be that of the spoken language, sometimes the highly inflected spoken language form	The mouthing will usually not be a highly inflected spoken language form	The mouthing will usually not be a highly inflected spoken language form
Might accompany inflected forms of the manual sign (as a kind of simultaneous production of inflected forms from both language)	When accompanying an inflected manual form, is usually ‘stretched’, repeated or replaced by a ‘mouth gesture’	When accompanying an inflected manual form, is usually ‘stretched’, repeated or replaced by a ‘mouth gesture’
Can display an existing manual sign	Does not display an existing manual sign, but is rather used to create a new temporary sign for concepts for which there is no existing single lexical item in the sign language	Is the existing sign in the sign language
If produced with a manual sign, its production is not reported by signers to be ‘obligatory’	Its production is not reported by signers to be ‘obligatory’, but may be necessary to be able to understand the intended meaning	Its production is not reported by signers to be obligatory with specific manual sign in specific contexts (for example, when the uninflected form of the sign is required)
Is used more when the signer is at the bilingual mode of the language mode continuum and sign language is the base language	Is used more when the signer is at an intermediary or bilingual mode and sign language is the base language	Is used in all modes on the continuum when sign language is the base language

Příloha III

Vrstva	Zkratka	Význam	Příklad
Gloss	_	Předěl mezi výrazy glosy jednoho znaku	NECHAT_BÝT
	-	Hlávky prstové abecedy nebo číslice v číselném znaku	K-O-N-C-E-S-I-O-N- Á-Ř-S-K-Ý
	[]	Celek, který je složen z více manuálních znaků	[ROMEO JULIE]
	/	Alternativní význam	PLUS/A
	// //	Nedokončená artikulace	//RODINA//
	KLF	Klasifikátor	KLF-OSOBA
	KLFsl	Klasifikátorové sloveso	KLFsl-JÍT
	SZ	Specifický znak	SZ-NEMOCI
	NP	Nepřímé pojmenování	NP-NEMOC
	JZ	Jmenný znak	JZ-DAVID
	PS	Deiktický znak – z anglického <i>pointing sign</i>	PS-ON
	IZ	Inicializovaný znak	IZ- KONCESIONÁŘSKÝ
MK	-	Mluvní komponent, který je pravděpodobně derivovaný z více slov českého jazyka	va-ti-šee
	()	Nejasná artikulace hlávky	p(t)á

	a- -a	Plynulé přecházení mluvního komponentu z jednoho do druhého na základě shodné artikulace na konci jednoho a začátku druhého mluvního komponentu	(pr)o- -(h)op
	// //	Nevýrazná artikulace mluvního komponentu	//mí//
	-X-	Artikulaci z nahrávky nelze odezřít z důvodu překážky před ústy	ah-X
	<<	Regresivní šíření mluvního komponentu	<<kozorože(c)
	zdvojení grafémů	Výrazné protažení artikulace dané hlásky	koone(c)
	kapitálka	Výrazně odlišná artikulace hlásky od běžné artikulace v mluveném jazyce	sáM
	/ok	Daný pohyb úst nelze jasně identifikovat jako mluvní nebo orální komponent	(r)y(l)e / ok
OK	Ok	Orální komponent	ok

Příloha IV

Multimediální příloha:

1. Zábava pro neslyšící v ČR

muz_RN-18-29

muz_RN-30-49

muz_RN-50+

muz_RS-18-29

muz_RS-30-49

muz_RS-50+

zena_RN-18-29

zena_RN-30-49

zena_RN-50+

zena_RS-18-29

zena_RS-30-49

zena_RS-50+

2. Televizní klub neslyšících

muz_RN-18-29

muz_RN-30-49

muz_RN-50+

muz_RS-18-29

muz_RS-30-49

muz_RS-50+

zena_RN-18-29

zena_RN-30-49

zena_RN-50+

zena_RS-18-29

zena_RS-30-49

zena_RS-50+